

Sæd og ager

tema om agerdyrkning og spiselige græsfrø

Indhold:

2 Om Lommen og Styrelsen	23 Vårt daglege brød mm
3 Årsmøte i Jakobstad	24 Høje afgrøder
5 Skovhistorisk konference	25 Jeg er havren
6 Runosångerby i Karelen	26 Møller
10 Landskabernes fremtid	27 Åkerogräs
13 Sæd og ager i Norden	30 Ogräsåkrar
14 Nordgen	32 Om landvinding - ny bog
15 Forædling og gamle sorter	34 Sikker Hansen - kunst
17 Skrattmås	38 Historisk kogebog
18 Øl er korn	39 Mimes Brønn
22 Løbsk agerbrug?	40 Bestyrelsens adresser osv

LOMMEN VÅR 2012

Medlemsblad for Nordisk KulturlandskabsForbund

Redaktion: Bjørn Petersen

Layout: Lea Stroh

redlommen@gmail.com
www.n-kf.org

Tryk: Greif, Estland
ISSN 1102-6553

Lommemel

Velkommen til et temanummer om sæd og ager. Altså om de forædlede spiselige græsfrø, der gennem ca 10000 år har betydet så enormt meget for menneskehedens ernæring, og for kulturlandskaber i Norden og mange andre egne. Ja, og for store dele af klodens biologi på godt og ondt.

Det er et kæmpestort emne med mange spændende aspekter, og vi kommer kun ind på nogle få. Men vi håber,

Foto: Karen Sillemann

temaet alligevel giver god viden og inspiration - og selv om kommende Lommer vil tage andre emner op, vil spalterne bestemt stå åbne for flere artikler, notitser, billedeer og andre guldkorn om agerkultur i bred forstand.

I det hele taget tager vi med glæde imod alt kulturlandskabeligt stof, så Lommen foruden de forskellige temaer også har diversitet. Ligesom nr 47 med stof om bl. a. Viena i Finland

Nytt fra Styrelsen

Tidspunktet for årsmøtet nærmer seg raskt, og vi i styret håper at flest mulig av våre medlemmer kommer til Jakobstad.

Peter og Heidi har satt sammen et spennende program, som ble sendt ut som en egen skrivelse til alle for noen uker siden. Dette var samtidig en formell annonseering av årsmøtet 2012.

Årsmøtet i 2011 pålå styret å utarbeide en revidert arbeidsplan for perioden 2012-2015. Bakgrunnen er presentasjonen som Lena og Ann holdt på årsmøtet i fjer, og som vi ikke fikk tid til å diskutere der og da. I styret har Olof hatt et spesielt ansvar for denne saken, og et forslag til revidert arbeidsplan er utsendt alle medlemmene. Det kom mange kommentarer allerede da vi begynte arbeidet, og vi håper selvsagt nå på flere innspill før årsmøtet 2012. Det er også avsatt god tid under årsmøtet for å diskutere det forslaget som er fremlagt.

Styret håper det blir en livlig og givende diskusjon! Arbeidet med ny hjemmeside er godt i gang under ledelse av Ingvill. Arbeidsgruppen som støtter Ingvill i arbeidet,

har kommet godt i gang, og strukturen på den nye hjemmesiden er klar. Vi regner med at også dette er en sak som blir diskutert under det kommende årsmøtet.

Sammen med Lommen skal alle medlemmene ha fått tilsendt Ångsdagboken og "Nordisk Bygd - Kongenes Nord-Sjælland". Vi i styret synes dette er to flotte publikasjoner, som på en fin måte illustrerer foreningens arbeid.

Antall medlemmer er fortsatt for nedadgående. Hvis vi ikke gjør en innsats for å verve medlemmer, kommer nok foreningen til å avgå ved en stille død om ikke alt for mange år. Og det vil jo være synd!

Vi har erfaring med at direkte kontakt fra medlemmer ovenfor personer som de kjenner er den beste måten å verve nye medlemmer på.

Derfor er det opp til deg! Og husk - første året er gratis for nye medlemmer.

Lommen og Nordisk Bygd er bra hjelpebidracer til å verve. Vill du ha noen ekstra eksemplarer til utdeling til potensielle, kontakt da dit lands kontaktperson.

Andreas

Nordiska Kulturlandskaps Förbundet (NKF) årsmöte i JAKOBSTAD, FINLAND 28.06-01.07, 2012

Särdrag i det finska kulturlandskapet

DAG 1, torsdagen den 28.6.2012

Finlands karakteristiska kulturlandskap i olika landsdelar

1. Europeiska landskapskonventionen; hur har den fullföljts i Finland (Tapio Heikkilä)
2. Uppdateringen av nationellt värdefulla landskap i Finland (Sonja Forss)
3. Industriorter, inkluderat världskulturarvet "Verla" (Margaretha Ehrström)
4. Skärgårdslandskapet/Byggnadstradition i sydvästra Finland (Heidi Saaristo-Levin)
5. Trädgårdskonst i skogen - ett skotskt begrepp (Woodland gardening) som ofta används i Finland (Peter Tigerstedt)

Jakobstads historiska parker (Ilmari Heinonen, Jan Bäck)

6. Skolparken (exkursion)
7. Rosenlund och Aspegren (exkursion)
8. Kittholmen (exkursion)

DAG 2, fredagen den 29.6.2012

Kvarkens Skärgård (heldagsexkursion, promenad och båt)

Buss till Björköby (1t). Ca 3.8 km vandring till via utkikstornet till Långgrund med guide. Båt till rastplats i arkipelagen (kaffe, te, siks-, lax- och skinksmörgåsar). Återfärd till Björköby med båt mellan alla "De Geer" moräner i området. (Fredric Sandvik)

DAG 3, lördagen den 30.6.2012

Gemensamma nordiska problemställningar

9. Två världskulturarv vid Östersjön: Höga Kusten och Kvarkens Skärgård (Terranova)
10. Vad kan NKF göra för att höras bättre i samhället (Ingvill Buen Garnås)
11. NKF's framtida verksamhetslinjer (Olof Stroh)
12. Hur hanterar vi framtidens kulturlandskap? (Olof Stroh)
13. Föslag till resa genom Finlands kulturlandskap (sjödistriktet) för våra nordiska gäster (Peter Tigerstedt) (behandlas möjliga söndag morgon 01.07. före avresan)

Det gamla fähuset invid Aspegrens trädgård, numera hembyggdmuseum - öppet för NKF! Foto: Aspegren stiftelsen

Prästgården invid Aspegrens trädgård
där NKF håller sitt möte/seminarium.
Foto: Aspegren stiftelsen

Praktiska detaljer för resan till Årsmötet i Jakobstad

Våra gäster med bil från Danmark, Norge och Sverige bör resa på onsdagen den 27.6. från Stockholm eller Kapellskär till Åbo och sedan köra upp till Jakobstad. Alternativt kan man ta färjan från Umeå till Vasa och köra till Jakobstad. Det går också att flyga Stockholm-Vasa och sedan åka buss till Jakobstad.

1) Hostel Lilja, Storgatan 6
www.aftereight.fi/hostellilja
hostel.lilja@aftereight.fi
tel: +358 6 7816 500

2) Jugend Home Hotel, Skolgatan 11
www.visitjugend.fi
info@visitjugend.fi
tel: +358 6 7814 300

Bokningarna på hotellen bör göras före den 15.5. Efter det kommer hotellen att marknadsföra till allmänheten. Anmäl att bokningen gäller NKF årsmötet så får Du rabatt. Var och en betalar sin egen hotellräkning.

Likaså är sista anmälndag till årsmötet den 15.5. Gör denna anmälning helst per e-post till: Heidi Saaristo-Levin:
hsaaristolevin@gmail.com Heidi nås också per tel: +358 50 5462 936.

Deltagaravgiften 200 € resp. 1500 DKK, 1500 NOK eller 1750 SEK inkluderar följande:
1) Lunch och kaffeserveringar under 3 dagar, 2) Buss och båttransporter under Kvarkenturen dag 2.

Avgiften inbetalas på resp. lands konto (se baksidan).

Invitation til medlemmerne af Nordisk KulturLandskabsforbund

Nordisk Skovhistorisk Konference 2012

20.-23. september

Nordsjælland, Danmark

I år er det Dansk Jagt- og Skovbrugsmuseum og Skovhistorisk Selskab, der er værter for Nordisk Skovhistorisk Konference, hvor de nordiske skovmuseer, medlemmer af de skovhistoriske selskaber og andre skovhistorisk interesserede har en lang og god tradition for at mødes på skift i de nordiske lande og udveksle viden og erfaringer om nordisk skovkultur gennem tiden.

Ekskursionerne fredag, lørdag og søndag udgår fra Skovskolen i Nødebo, men man kan evt. også støde til på ekskursionsstedet.

Der er god mulighed for at deltage i dele af programmet.

Det er også muligt at købe sig til overnatning /forplej-

ning på Skovskolen, Nødebovej 77A, 3480 Fredensborg, men kun ved tilmelding igennem Jagt- og Skovbrugsmuseet.

Priser og yderligere information kan fås på Dansk Jagt- og Skovbrugsmuseum hos museumsinspektør Helle Serup på e-mail: serup@jagtskov.dk eller på direkte tlf. nr. 4196 3633.

HUSK

Seneste tilmelding til hele arrangementet er 20. august, tilmelding til dele af arrangementet skal ske senest 12. september.

Da deltagerantallet er begrænset, foregår tilmeldingen efter "først-til-mølle-princippet".

PROGRAM

Torsdag d. 20.9. kl. 15-17:

Besøg på Dansk Jagt- og Skovbrugsmuseum, hvor museumsdirektør **Jette Baagøe** vil vise rundt og bl.a. fortælle om det nordsjællandske parforcejagtlandskab, som museet forsøger at få på UNESCO's verdensarvsliste (se hjemmesiden: <http://www.kulturarv.dk/verdensarv/kandidater/parforcejagtsystemet-og-eremitaugen/>).

Fredag d. 21.9. kl. 8-12:

Ekskursion til St. Dyrehave ved Hillerød og Jægersborg Dyrehave.

Fredag d. 21.9. kl. 14-18:

Åbent seminar på Skovskolen med overskriften "*Skoven som rekreativt rum gennem tiderne*". Pris for deltagelse 100 kr. inkl. eftermiddagskaffe.

* Velkomst ved uddannelseschef **Anders Bülow**, Skovskolen.

Ordstyrer under seminaret: Museumsdirektør Jette Baagøe, Dansk Jagt- og Skovbrugsmuseum. Derefter har følgende foredragsholdere ordet:

* **Lars Helge Frivold** - førsteaman.emeritus ved Universitetet for Miljø og Biovetenskap i Ås, Norge.

Det norske friluftslivet og skogen i det 20. århundre.

* **Anders Lindhagen**, forsker ved Sveriges landbruksuniversitet i Uppsala.

Skogens friluftsfunktion i Sverige sedan 1970-talet.

* **AFM Lasse Lovén**, utvecklingschef, Naturstjärnster, Metsähallitus / Forststyrelsen, Finland.

Forest recreation in Finland - a long journey to well-being.

* **Hallgrímur Indriðason**, Skógrækt Ríkisins i Island.

Skogen som rekreasjonsrum gjennem tidene.

* Seniorforsker **Frank Søndergaard Jensen**, LIFE, Københavns Universitet.

Danskernes rekreative brug af skovene - 30 års viden.

Indholdet af foredragene vil efterfølgende blive lagt på Jagt- og Skovbrugsmuseets (www.jagtskov.dk) og Skovhistorisk Selskabs (www.skovhistorie.dk) hjemmesider.

Lørdag d. 22.9. kl. 8-17.30:

Ekskursion til Tisvilde Hegn ved Nordsjællands kyst (en gammel værnsværk, som i dag er en af landets vigtigste rekreative skove) samt nationalparkområderne i og omkring Gribskov og besøg i parken ved Fredensborg Slot.

Søndag d. 23.9. kl. 9-10.30:

Besøg i Frederiksborg Slotspark.

Jette Baagøe, Museumsdirektør

Peter Friis Møller, Formand

RUNOSÅNGARBYARNA I VIENA KARELEN

Tekst och foto Markku Nieminen

Den finska kulturens rötter ligger i Viena Karelen. Där samlade Elias Lönnrot (1802-1884) största delen av sitt material till nationaleposet Kalevala. Viena Karelen (på finska Vienan Karjala) har tidigare i svenska språkbruk kallats för "Fjärrkarelen" men detta uttryck är ett betydligt bredare koncept, både geografiskt och kulturellt och innefattar ett flertal etniska finsk-ugriska stammar.

Juminkeko är ett nationellt kulturcentrum som värnar om kulturtraditionen kring Kalevala. Centret fungerar också som kanal för Finlands kulturutbyte med Karelska republiken i Ryssland. Juminkeko ligger i Kuhmo i Finland som utgjorde porten till Viena redan under den tid då runosångerna samlades in för Kalevala i Viena-området. Kuhmo är även känt runt världen för sin kammarmusikfestival varje sommar.

Ordet "Juminkeko" är mytologiskt. Lönnrot skriver: "går runt jorden, går runt månen, men går ej runt Juminkeko" Sålunda är och förblir Juminkeko ett mysterium!

Vienakarelsk skönhet kan man alltid finna i Uhtua by, oberoende av vilket århundrade. Här visas två bilder tagna av klassikern I.K. Inha år 1894. Foto Markku Nieminen

Tre Vienan-byar i finska Karelen

Det finns tre byar i Finland som ingår i Viena-områdets kulturturkrets: Byn Rimmi i Kuhmo samt Hietajärvi och Kuivajärvi i Suomussalmi kommun.

I Rimmi fann Akseli Gallén-Kallela sin modell till målningarna av Väinämöinen. I Rimmi finns "Den gyllene källan" (Kultalähde) som Kristfried Ganander

nämnde redan år 1789 i sitt verk *Mythologia Fennica*. Ganander ansåg att detta var en betydelsefull mytologisk plats. Den utgör urkällan till floder som rinner ut dels i Bottniska viken och dels i Vita havet.

I Hietajärvi by bor Finlands sista runosångare, Jussi Huovinen. Han är den sista länken i den långa kedjan av muntlig tradition som sträcker sig hundratals, ja faktiskt tusentals år bakåt i tiden.

Alla hus i Finlands Vienabyar förstördes under vinterkriget 1939-40. Juminkeko-stiftelsen lät uppföra en kopia av Jussi Huovinens hus på hans gård.

Haikola by i Viena-Karelen utan elektricitet och bilar - ett paradies för barn i olika åldrar. Foto Markku Nieminen

Viena-byar i ryska Karelen

Juminkeko-stiftelsen ordnar kurser i ryska Viena för att återuppliva traditionella kunskaper bl.a. i kantelespel.

Stiftelsen har också rest minnesmärken och uppfört ett antal byggnader i traditionell stil.

Vuokkiniemi by var förvaltningscentrum i runosångar-området under den tid då Elias Lönnrot samlade in runosånger och ännu under den sk. "karelianismsens" högtid på 1890-talet. Alltjämt bor det karelare i Vuokkiniemi som kan sina traditioner. Största delen av invånarna i byn talar karelska med varandra, ett språk som är nära besläktat med finskan.

Tsena by har en stor kulturhistorisk betydelse. I januari 1821 sjöng gårdfarihandlaren Jyrki Kettunen från Tsena episka dikter för Zacharias Topelius den äldre i Nykarleby. Topelius publicerade häften av dessa dikter och uppmanade samtidigt alla som samlade in runosånger att åka till Viena Karelen. Elias Lönnrot följde Topelius uppmaning och nationaleposet Kalevala föddes.

Akonlahti by ligger precis vid finska gränsen. Det var den första by i Viena där Lönnrot samlade in folkdiktning. Byn var också den första by som "karelierna" besökte. Akseli Gallén och Louis Sparre kom till byn sommaren 1890 och den danska Kalevala-forskan F. Orth var där år 1906.

Byn tömdes under andra världskriget. Den låg i gränszonen och därför kunde de tidigare invånarna inte

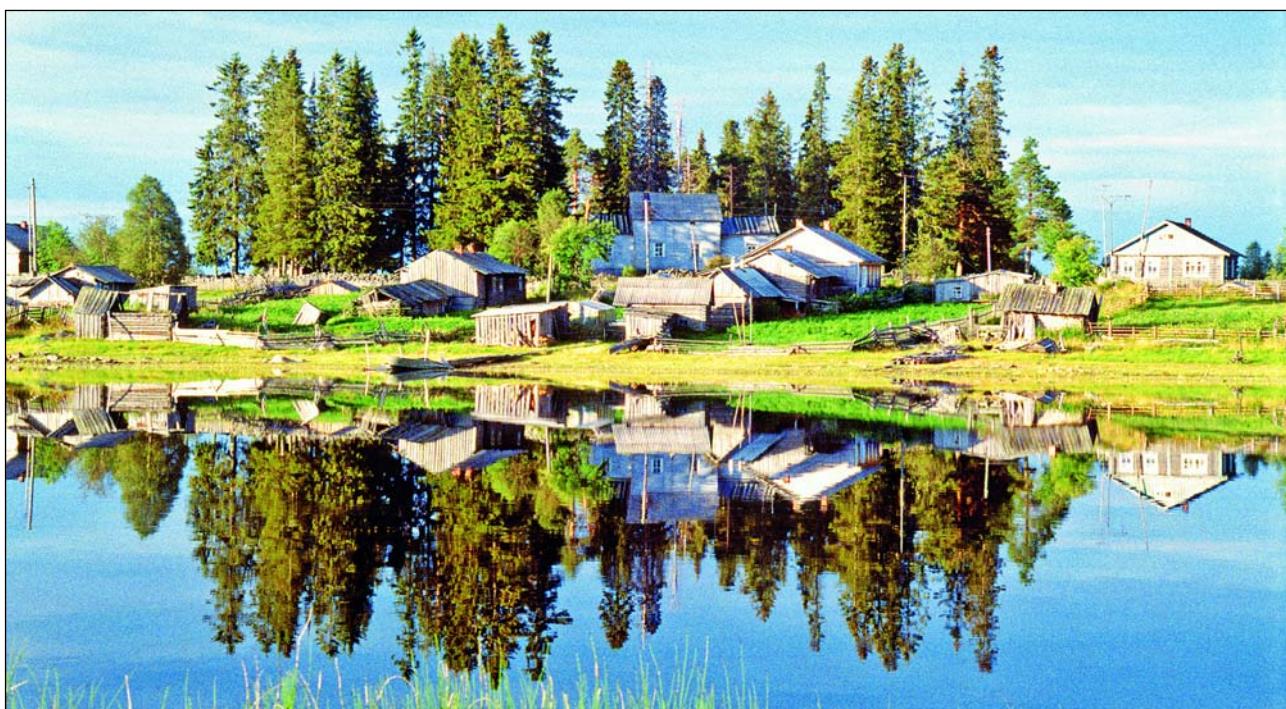

Karelens skönheter vid stranden av Vienas Kemiälv. Flickorna har gjort sina egna traditionella festdräkter "kosto" på en sykurs som Juminkeko-stiftelsen anordnade. Foto Markku Nieminen

besöka byn förrän på 1990-talet. Sedan år 1993 har Juminkeko-stiftelsen ordnat en traditionell byafest på den plats där Akonlahti låg.

Tollonjoki är en liten by i närheten av Vuokkiniemi. Därifrån kommer en känd runosångare från 1900-talet; Anni Denisova.

Ponkalahti by ligger en mil norr om Vuokkiniemi. Här fick Lönnrot utmärkt diktmaterial och en saga berättades av några unga pojkar som rodde honom över till nästa by.

Paanajärvi by vid Vienas Kemiälv hör till världens främsta trä-arkitekturen. Byn har erhållit Europa Nostra-medaljen för bevarandet av ett unikt kulturarv. Foto Markku Nieminen

En internationell etnomusik-festival "Sommelo" ordnas årligen i Finland och Viena-Karelen. År 2012 blir temat "Nordisk folkmusik". Festivalens sista dag avhålls alltid i Haikola by - en liten by utan elektricitet. Foto Markku Nieminen

I alla Karelska byar firar man på sommaren byafester . Släkt och vänner samlas till gemensam fest sk. "Praasnik". Foto Markku Nieminen

Venehjärvi är en av de vackraste byarna i hela Viena. Det var också en av de första byarna som befolkades av unga familjer när återuppbyggnaden började på 1990-talet. Det var nämligen så att många byar på 1960- och 1970-talet "likviderades som perspektivlösa" av Sovjet-myndigheterna. Först efter perestrojkan blev det möjligt för karelare att återvända hit.

I Venehjärvi by firas en traditionell offerfest i augusti varje år då en bagge offras. Enligt gammal folktron befrias alla som deltar i festen från sina synder.

För att bidra till återuppbyggnaden av Viena Karelen runosångarbyar har Juminkeko låtit uppföra en tsasouna (ett kareliskt grekisk-ortodoxt bönehus) i byn, en kopia av den tidigare byggnaden.

Venehjärvi omges av Västeuropas mest vidsträckta vildmarksområde Vienansalo. På Juminkeko-stiftelsens

Fåret hör till det Viena-Karelska kulturlandskapet. Av ullen stickas vantar, sockor och ylletröjor. Fårköttet hör till festernas delikatesser. Foto Markku Nieminen

initiativ blev Vienansalo en 75 000 hektar stor nationalpark. Om man inte hade gjort det skulle det gamla skogsområdet i dag vara helt kallhugget.

Pirttilahti är en liten by helt utan landsvägsförbindelse. Alla byggnader och kyrkogården har sålunda bevarats i ursprungligt skick.

Det är en gammal sed i Viena att låta naturen ta hand om kyrkogårdarna. Där ett träd faller, där förmultnar det. Tidlöshet och evighet råder på gravfälten. Där kan man betrakta livets kretslopp.

Ristiniemi är Vienas "godahoppsudde". Här finns ett kapell där man bad om gott väder när man skulle ta sig över den stora fjärden. Kapellet byggdes upp på nytt när byarna restaurerades.

Jyvälahti är den by där fotografen I.K. Inha år 1894 bodde under sin resa i Viena som tog nästan ett halvt år.

Bylandskapet har bevarats. Likaså den gamla boden. Tsasounan finns också kvar, men den har ännu inte restaurerats.

Uhtua är den största byn i Fjärrkarelen. Här finns ett över 250 år gammalt stockhus bevarat. Den södra väggen är byggd av "motsols växtvridet trä". Man tror att den därför är så beständig.

I Uhtua finns det än idag runosångare och personer som behärskar gammalt hantverk. Landskapet runt Uhtua är känt för sin skönhet.

I många byar är vattenförsörjningen helt traditionell. Man hämtar vatten direkt från åar och sjöar med hjälp av bärök. Foto Markku Nieminen

Haikola är en liten, men väl bevarad, Viena by. Författaren Ortjo Stepanov, en av den karelska litteraturens klassiker, är hemma här. I Haikola har man byggt nya, men ändå traditionsenliga karelska hus. Byn planeras att bli ett "etnokulturellt centrum".

I Haikola finns Vienas äldsta byggnad - en över 300 år gammal bod som restaurerades för några år sedan. Folkmusikfestivalen "Sommelo", som firas i Kajanaland och i Viena, avslutas alltid i Haikola. Juminkeko-stiftelsen står som arrangör för festivalen. Tidsskriften Songlines i London har klassat festivalen bland världens 25 mest betydelsefulla folkmusikfestivaler.

Jyskyjärvi by kallas för Vienas Venedig med sina vattenleder och broar. Gravfältet i byn Suopassalmi som förstördes under kriget hör till de vackraste i Viena.

Den i dag kanske mest kända Viena-karelska byn är Paanajärvi. Under flera decennier hotades den att förstöras eftersom det fanns planer på att bygga en kraftverksbasäng på den plats där byn låg. Juminkeko har byggt en såg i byn och utbildat byns unga män till restauratörer. Restaureringsarbetet började år 1998 och fortsätter än i dag. Inom ramen för olika projekt har Juminkeko-stiftelsen också lätit uppföra nya bostadshus i traditionell stil i byn.

År 2005 förlänades Paanajärvi medaljen Europa Nostra. Det är den högsta utmärkelsen i Europa som beviljas för bevarandet av kulturtraditioner. Ett båtbygge-ri har grundats i byn och män i byn har utbildats till båtbyggare. Båtar som byggs under utbildningen gavs till byns egen befolkning. Ett företag i byn tillverkar också rökbastubyggnader till försäljning. Byn har även en egen smedja. Kvinnorna har fått utbildning i traditionellt handarbete. Paanajärvi är den bäst bevarade byn i hela Viena.

Vuoninen är Viena-byn där Elias Lönnrot fick idén att göra ett epos av den insamlade folkdiktningen. Folkdiktningsarkivets forskare samlar fortfarande in material i Vuoninen. Runosångaren Vaassila Kieleväinen hade sitt hus här och ett minnesmärke till platsen beställdes av skulptör Martti Aiha. "Vaassilas sten" har blivit en

Turister med intresse för Viena Karelen särdrag är välkomna gäster. Inkvarteringen sker hos familjer i byarna där man får bekanta sig med en unik månghundraårig traditionell kultur som kunnat överleva. Den traditionsbundna maten, rökbastun och husens inredningar hör till upplevelserna. Foto Markku Nieminen

I varje by finns det traditionella ugnar och Vienakarelarna är mästare på ugnsmogna maträtter. Foto Markku Nieminen
vallfartsort för Kalevala-översättare och -illustratörer.

Latvajärvi by är den viktigaste av alla runosångarbyar i Viena. Här bodde Vienas bästa runosångare Arhippa Perttunen. I Latvajärvi by finns den finländska och karelska kulturens heligaste plats Kalmosaari där Arhippa Perttunen ligger begraven.

Största delen av Viena ligger i Ryssland, bara 3 byar i Finland.

Kalevala lever sitt eget liv ute i världen. Nya översättningar publiceras hela tiden. Kalevala är den mest översatta boken på finska. För närvarande finns den på 62 språk.

utan Juminkeko-stiftelsens ingrepp på 1990-talet skulle antagligen denna värdefulla del av det Nordiska kulturarvet gått förlorat för all framtid. Förändringarna i Ryssland och Viena-karelarnas nya inflyttning kan antagligen rädda en värdefull del av Nordens kultur - men säkert är det inte! Paanajärvi by vid Vienas Kemiälven hör till världens främsta trä-arkitekturer. Byn har erhållit Europa Nostra-medaljen för bevarandet av ett unikt kulturarv.

Museilandskap, upplevelselandskap, försörjningslandskap, framtidslandskap?

Text och foto Olof Stroh

Hot, förändring och möjligheter. Hur hanterar vi det?

I förra numret av Lommen skrev Björn Petersen om Nordisk Museumslandskabs Forbund, om hur vi måste erkänna för oss själva "at forbundet i bund og grund handlar om att bevare och formidle de museale kvaliteter i landskaberne." Och lite tidigare i artikeln "Jo höjere alder desto större värde. Og ikke kun selve alderen, men bare faren for at et miljø forsvinder vækker vores interesse og beskyttertrang. - - - De aflægs driftsformer har vi øje for, for dér er noget at beskytte, bevare og formidle."

Och visst är det så. Men är det allt?

Som kulturmiljöinriktad museiman har jag hela livet haft med byggnader att göra, i staden och på landet. Somliga väckte min förtjusning, andra inte. Inte bara akademiskt eller yrkesmässigt utan på ett personligt plan. De kunde vara högst olika, men man kände instinktivt att här skulle man vilja bo, här skulle man vilja arbeta. Redan tidigt började jag samla på egna ritningar av mina favoriter.

På motsvarande sätt med landskapet. Kontakten med det förflutna, musealiteten, med mänskligt liv och levnadssätt och tillhörande naturmiljö är en viktig faktor, intellektuellt och emotionellt, men det finns också andra faktorer. Estetik och rumssupplevelse är en, spontan glädje över diversitet och omväxling en annan (och som icke-botaniker har jag kvar förmågan att njuta av den botaniska mångfalden på ett fullständigt ovetenskapligt sätt). Och paradoxalt nog både glädjen att se ett landskap som är i gott produktivt bruk och ett som slipper vara det.

Om nu tillvaron vore statisk kunde vi med gott samvete inrikta oss på att låta några landskap vara oföränder-

ligt obrukade, några vara brukade med rent museala metoder - som museobjekt - några brukade med hänsyn till historiska spår och hävdunnet bruk, rentav låta kasta några åt vargarna. Men tillvaron är inte statisk och de hot som föranledde forbundets bildande finns väl beskrivna av Lena Bergils i samma nummer av Lommen och också relaterade i forbundets arbetsriktlinjer. De är fortfarande giltiga.

Men, det finns nya hot. De är globala, men berör också oss. De är allvarliga, men svårkvantifierade och därför omdiskuterade och i viss mån politiskt kontroversiella. Jag känner det nödvändigt att ta upp dem därför att vi enligt min uppfattning riskerar ett drastiskt framtidta förändringstryck, än kraftigare än under 1900-talet. Jag vill inte förorda någon speciell politisk lösning och det skall inte heller förbundet göra, men vi måste erkänna problemens realitet och tänka på hur vi skall hantera dem i vården av vårt eget kulturlandskap och vilket kulturlandskap vi vill se i framtiden. Det kommer att vara annorlunda, nämligen.

Jag vill indela problemen i tre grupper: Ekologi, Energi och Ekonomi. Några hänvisningar för den som vill titta djupare finns bredvid artikeln. Grupperna hänger ihop och är beroende av varandra. De skulle kunna sammansättas i ett enda ord: MAT.

Nyckelordet Ekologi

innebär i första hand den antropogena globala uppvärmningen och allt vad hänger ihop med den. Ökad värme - d.v.s. ökat energiinnehåll - i atmosfär, mark och hav och därigenom kraftigare oväder, kraftigare vädersvängning-

ar, kraftigare extremvärder: blött och torrt, kallt och varmt. Torrare klimat med ren ökenbildning på stora områden, blötare på andra. För det nordiska områdets del räknar man med varmare och blötare klimat. Hur stor förändringen blir är svårt att avgöra, mycket beror på utvecklingen i övrigt.

Den viktigaste drivfaktorn bakom uppvärmningen - och den som reglerar systemet - är den snabba ökningen av CO₂ i atmosfären genom vår ohejdade användning av fossilt bränsle.

En klar förskjutning av kontinenternas klimatzoner är redan på gång och med den - och människans övriga påverkan - ett snabbt utdöende av många växt- och djurarter, till lands och i havet. Man talar om jordens sjunde stora epok av massutdöende, dessutom den snabbaste.

I havet pågår dels sedan årtionden en rovdrift på alla fiskeresurser med kraftigt minskande fiskebestånd som följd, dels en försurning genom att luftens CO₂ löser sig i vattnet och försvarar fortplantningen för fisk och skaldjur samtidigt som den viktiga biotopen korall är hårt drabbad. Oceanologer menar att vi riskerar att få ett framtidia biosystem i haven med mycket lite korallrev, mycket lite fisk, och i fiskens ställe stora mängder maneter som huvudaktör i ekosystemet.

De ledande klimatforskarna har varnat för en mycket kraftig ökning av temperaturen detta århundrade om vi fortsätter använda fossilt bränsle som hittills, ända upp till sex-sju grader C i globalt snitt vid sekelskiftet, ännu varmare i det arktiska och subarktiska området (dit vi hör). Jag tror att det till all lycka inte är genomförbart beroende på att de fossila reserverna inte räcker till, men den som tror att det av den orsaken blir bekvämt bedrar sig.

Nyckelordet Energi

syftar på vår stora förbränning av fossilt kol i form av först stenkol, sedan olja och senast gas som ligger bakom de två senaste århundradenas totala samhälleliga omdaning. Där är situationen den att utvinningen av konventionell olja har minskat sedan 2005. Minskningen kommer framöver att gå allt snabbare. Icke konventionell olja från djuphav och tjärsand ökar något, men är svår att exploatera och kommer att förblif marginell.

Gas har det senaste årets hajpats kraftigt sedan man börjat med ny teknik, s.k. fracking, för att utvinna shale-gas. Tittar man närmare på detta visar det alla klassiska tecken på att vara ett pyramidspel. De praktiskt användbara gastillgångarna är sannolikt kraftigt överdrivna. Med kol föreligger något liknande. Kolutvinningen i världen har det senaste årtiondet ökat i mängd, men minskat i energiinnehåll. Man bryter sämre kol. Varför?

Alla fossila bränslen finns i mycket stora mängder i jordskorpan. Men vi har redan använt de goda kvaliteterna och de lättåtkomliga fyndigheterna. Nu återstår de dyra och besvärliga. Men när mängden energi som åtgår för att utvinna en fyndighet övergår den mängd energi som utvins upphör utvinningen, om inte tidigare. Vi är snart där på de flesta håll.

Kärnenergi har av somliga setts som räddningen. Min bedömning är att redan av ekonomiska skäl kommer kärnenergin att förblif marginell företeelse.

Bioförbränning blir nog också en marginell företeelse globalt därför att den alltför starkt konkurrerar med matproduktionen även om det är oklart var balansen dem emellan kommer att ligga.

Återstår de klassiska förnybara energikällorna vind, sol och vatten. Den engelske fysikprofessorn David MacKey - nyligen utnämnd till huvudrådgivare för den brittiska regeringen - gjorde för några år sedan en utredning om hur mycket förnybar energi som faktiskt kunde utvinnas i olika kombinationer med hänsyn taget till konkurrensen om markutrymmet dem emellan och gentemot matproduktion och i viss mån andra behov. Hans slutsats var att den tillgängliga totala energin för Europa år 2035 och långsiktigt därefter skulle ligga på ca 25 % av dagens.

Det skulle alltså vara den framtid vi kan förutse. Den största bristen kommer att ligga på fordonsbränsle.

Ekonomi då?

Vi har i två sekel levt i en låneekonomi där vi lånat till investeringar och på sistone också till konsumtion i trygg förväissning om att ekonomin växer och att det kommer att bli lättare att betala tillbaka med kommande inkomster. Men pengar är inte virtuella, pengar är reella anspråk på reella resurser och huvudresursen har varit först kol och sedan olja som har använts för direkt konsumtion och för utvinning av andra resurser. Olja = energi = pengar. Energi att göra saker och att utvinna saker.

En av de sakerna är mat. Vi hade på 1960-talet ett hot om svår matbrist som övervanns genom att vi fann på teknik att växla olja och vatten i mat i Borlaugs gröna revolution. Men om oljan inte längre finns? Om konstgödseln och fordonsbränslet inte längre finns? Om vattnet inte finns?

Det har sagt att vi är på väg in i ett globalt tjänstesamhälle med virtuella produkter där själva ekonomin kan växa virtuellt. Nonsense. Så länge människor är av materia vill de äta mat av materia, ha bostäder av materia, använda föremål av materia och transportera sig med hjälp av materia. Många människor = mycket materia. Tillväxt av människor och tillväxt av mänsklig konsumtion = ökat behov av materia.

Slutsats? Vi är redan på väg in i ett samhälle där energin är begränsad och minskande och därför också pengamängden är begränsade och minskande. Det innebär att det kommer att bli brist på pengar. Inte nominella pengar, men reella pengar innehållande resurser att göra något med som är så räntabelt att det lönar sig att betala tillbaka med en reell räntekostnad.

Vad betyder nu allt detta för våra älskade nordiska kulturlandskap?

Vi kommer att få ett varmare och fuktigare klimat med förskjutna klimatzoner och påtagliga förändringar i flora

och fauna. Alltså en annan naturmiljö än den mänskans bebyggelse och näringfång ursprungligen anpassade sig till och utnyttjade och som vårt nuvarande kulturlandskap återspeglar. Förändringen kommer att pågå successivt i flera generationer.

Vi kommer att leva i ett samhälle med stor risk för brist på reellt kapital för investeringar och med dyrare transporter. Detta samtidigt som vi kommer att ha starka exploateringskrav på landskapet i åtminstone tre avseenden:

Det första är krav på arealer för produktion av energi där framförallt vindkraften kommer att vara ett mycket påtagligt nytt landskapselement. Skulle Sverige ersätta all kärnkraft med vind - kan bli aktuellt - behöver vi 15-20 ggr så många vindmöller som nu. Vi kommer att behöva energin. Hur hanterar vi det? Absolut maximal utbyggnad av vattenkraften?

Det andra är världens matförsörjning. Med sviktande oljeutvinning, sviktande konstgödselproduktion, sviktande och nyckfull vattenförsörjning, kommer arealavkastningen att minska nästan överallt och det kommer att ställas krav på att all, absolut all, mark där det kan produceras mat skall utnyttjas. Det innebär för vår del både hot och möjligheter. Men hur hanterar vi det?

Det tredje är ett ökat befolkningstryck på landsbygden. För att vara nära maten, både i rent kroppslig mening i en värld med sämre transporter och i produktionen, kommer mänskor att flytta ut från städerna och flytta in från andra länder. Trycket kan bli stort och det kan bli svårt att reglera under ordnade former. Hur hanterar vi det?

Vad kan vi föra med oss av historien in i denna nya värld? Av anknytningen till äldre liv och levnadssätt? Av äldre flora och fauna? Av äldre markformer?

Hur kan vi på ett harmoniskt sätt anpassa nya inslag i landskapet med bibehållande av mångfald och omväxling?

Vilka krav ställer vi på ett gott landskap för mänskligt liv? Förutom de museala värdena?

Och naturligtvis också: vilka gamla kunskaper kan vi utnyttja?

Vi skall ha klart för oss att vi i Norden kommer att vara privilegierade i denna nya värld. Våra ekologiska förändringar kommer att vara mindre och fördelaktigare än vad som kommer att vara de flesta förunnat. Vi har dessutom fördelen av att gå in i det med goda tillgångar, god ekonomi, ett solidariskt samhälle, måttligt stor befolkning och en hög kunskapsnivå.

Och hur hanterar vi vår privilegierade situation rent moraliskt?

Min framställning ovan är naturligtvis subjektiv och utan utförlig bevisföring. Den kan och bör diskuteras. Men som jag ser det är vi i förbundet tvingade att analysera vad som faktiskt kan hänta och hur vi ställer oss till det.

För den som vill sätta sig djupare in i problemen har jag ställt samman en ruta bredvid med adresser till några användbara webbsidor. Användbara därför att de är innehållsrika och - även om de klart tar ställning - för en rationell diskussion grundad i kunskap. De presenterar också en mängd grundläggande vetenskap och ger goda möjligheter att söka sig vidare till mera kunskap och till debatt.

Olja och energi:

<http://theoildrum.com/>   *inte så aktiv som den en gång var, men arkivet finns*

<http://www.energybulletin.net/>   *en del är vildt, mycket är tänkvärt, att gå vidare ifrån*

<http://physics.ucsd.edu/do-the-math/>   *för att ta ned vissa saker på jorden*

Ny bok med lättillgänglig men ändå djup genomgång; rekommenderas, utkommer 30 maj, svensk upplaga till hösten:

Kjell Aleklett   Peeking at peak oil

Och varför inte titta på

<http://www.lowtechmagazine.com/>   och   <http://www.notechmagazine.com/>

Klimat:

<http://www.skepticalscience.com/>   *ger vetenskapen, ändå lättillgänglig*

<http://realclimate.org/>   *från hästens mun, men tyngre*

<http://thinkprogress.org/romm/issue/>   *fränt polemisk, innehållsrikt arkiv*

Sæd og ager i Norden

Intro af Bjørn Petersen

Her begynder temaet "Sæd og Ager" om dyrkning af spiselige græsfrø, og hvad det har gjort ved Nordens landskaber.

'Sæd' er det samme som svensk 'säd', men i daglig tale bruges ordet sjældere end 'korn', der på dansk og norsk er en fælles betegnelse for alle sædsslag (og også kan betyde andre partikler af en vis størrelse og hårdhed. Fx 'sandkorn').

Det svenske ord 'korn' betegner den slægt, som på dansk og norsk hedder 'byg' / 'bygg', og på latin Hordeum.

Nordiske ord om jord har oldnordiske rødder, og bevaret rester af mange betydningslag gennem forhistorie og historie. Så betydningerne har mange facetter på alle sprogene, men visse iøjenværende hovedbetydninger er faldet lidt forskelligt ud på svensk hhv dansk+norsk. Især 'korn' og 'mark' kan nemt forvirre. Temaet blev fx oprindelig foreslæbt som 'kornsorter', men af hensyn til svenskerne var det ikke heldigt. "Sæd og ager" klinger ret gammeldags på dansk og norsk, men er forståeligt på tværs.

Også 'ager' er lidt gammeldags eller nørdet på dansk. I daglig tale hedder det aldrig andet end 'mark'. Men 'mark' har andre hovedbetydninger på nutidigt norsk og især svensk (landområde / jordoverflade), som ordet stort set har mistet på moderne hverdagsdansk.

Altså:	Svensk	dansk	norsk
	korn	byg	bygg
sæd		korn / (sæd)	korn / utsæd / såkorn
åker		mark / ager	åker / mark
mark		landområde	mark

I Vårt dagelege brød - Kornets Kulturhistorie (se s 25) kan man læse: "Sæd: Det gamle ordet for såkorn, bygd på identiteten mellem jord og morsliv. Denne tanken er tydelig uttrykt på hellerista fra Tannum. Å kaste risgryn i håret eller senga til brureparet etterliknar det å kaste såkornet utover åkeren, og går tilbake til de eldste tider."

Selvom vi igen, takket være gode frivillige skribenter, er kommet en del omkring emnet, er det langt langt langt fra udtømt. Lommen anser derfor ikke temaet kun som en afsluttet helhed, men også som starten på en løbende høst af nyt stof om de mange tilknyttede emner.

Artiklerne "Nordgen" og "Kommercial planteforædling og gamle sorter" knytter sig ikke snævert til agerafgrøder, men bredt til Lommens temaserie om kultiverede arters mangfoldighed. Vi begyndte med æbler i nr 45. Nr 49 får også et tema i serien. Har I bestemte ønsker eller forslag, kontakt da gerne Lommen (redlommen@gmail.com).

Noget af det, vi ikke har fået så meget med om, er selve KERNEN i de spiselige græsser: De enkelte sorter; deres individuelle smag og andre egenskaber; frøets opbygning, melets mysterier, mølleriets kunst, brødets skørpe og kærne; arbejdet med at redde de gamle sorter osv.

En god og meget inspirerende indgang hertil kan høres i denne radioudsendelse med den danske ekspert, Per Grupe på Mørdrupgaard, der blandt andet har været med til at genopdyrke Ølandshveden.

Stedsans 11-12-01: Gammelt korn på nye marker
www.dr.dk/P1/stedsans/Podcast/

Peter M.A. Tigerstedt

År 1979 grundades Nordiska Genbanken (NGB) som ett försök till övergripande samarbete som skulle underlätta ländernas nationella och internationella insatser. Man hade blivit medveten om riskerna som effektiv växtförädling medför, nämligen en utarmning av genetisk diversitet som beror på att jord-, skogs- och trädgårdsbruket i allt större omfattning använde sig av nya högavkastande sorter och kloner. Dessa monopoliserade vår kulturmiljö och utraderade den betydligt bredare genetiska diversitet som var befintlig i våra lantsorter och vilda skogar. Man ansåg också att ett nordiskt samarbete skulle resultera i effektivare växtförädling på alla områden; på åker, i trädgård och skog. Dessutom förberedde man sig på internationella avtal som skulle skydda oss mot genetisk utarmning och som de nordiska länderna skulle komma att underteckna och förbinda sig till.

Som genetiker och växtförädla anser jag att "det levande kulturarvet", kulturvärterna och husdjuren, och i en allt högre grad även skogens buskar och träd hör till mänskans domesticerade arv som bör prioriteras beträffande bevarandet och skötseln. Här ingår naturligtvis kulturlandskapet i sin helhet. Men landskapets arkitektur och byggnader kan man alltid bygga på nytt. Däremot hotas det levande kulturarvet av genetisk erosion - livet försvinner för gott och det förlorade DNA-minnet kan inte byggas på nytt likt den statiska arkitekturen - åtminstone inte ännu!

Till saken hör dessutom det faktum, att växternas lantsorter och djurens lantraser är särdeles väl anpassade till lokala miljöer som beror på jorden, temperaturen, ljuset och nederbördens. I Norden har vi de bästa exemplen på lokalanspassning i Norges bergstrakter där skillnaderna i klimatet, t.o.m. mellan närliggande berg och dalar, kan vara mycket stora och avspeglas i djurens och växternas arvsmassa.

NGB skall slå vakt om just den lokala anpassningen och sörja för att arvsmassan lever kvar som en "genbank" för framtiden. Internationellt har man kommit överens om att "genetiska resurser" hör till landets nationella rikedomar - likt energikällor och sötvattnen. Tidigare ansågs genetiska resurser höra till mänsklighetens gemensamma ägodelar vilket speciellt utvecklingsländerna opponerade sig emot.

Globalt sett är Norden en unik geografisk region. Tack vare Golf-strömmen kan man här odla brödvete norr om den 60:e breddgraden vilket är omöjligt på andra håll i världen. Detta betyder en speciell genetisk anpassning till temperaturer och den långa dagen. Nordens speciella klimatregion sträcker sig naturligtvis delvis ytterom våra länder. Sålunda har man på NGB inkorporerat Baltikum till verksamhetsområdet. Världens äldsta (från 1920-talet) genbank för kulturvärter ligger i St. Petersburg, det berömda Vavilov-institutet (VIR). Dessa ryska samlingar är emellertid globala och sträcker sig till alla delar av världen på basen av insamlingar som i huvudsak gjordes på 1920 och 30-talet. NGB samar-

betar naturligtvis med VIR, men Nordens region, som i princip sträcker sig ända till Ural i öster, har på NGB räknats sluta i Karelen vid den finska östgränsen. Mycket av det gamla nordiska kulturväxtmaterialet insamlades emellertid av Vavilov på 1920-30 talen från Norden och har delvis återinförts i NGB:s kollektioner. Samarbetet mellan NGB och VIR löper föredömligt. Samtidigt kan man konstatera att Finland och speciellt det finska Karelen genom tiderna har erhållit många värdefulla genetiska resurser från Ryssland. Som exempel kan nämnas äpplet 'Antonovka', bovete, bondböna och svedjerova.

Genast från NGB:s början ansåg man att den nya institutionen inte får bli enbart museal och sålunda enbart kostsam. Man ansåg att NGB bör ha en direkt anknytning till det praktiska växtförädlingsarbetet. Man bildade SNP, Samnordisk Planteförädling och samtidigt förstärktes även betydelsen av ett levande kulturarv. Man diskuterade även förvaring och skyddsåtgärder. Härför konstaterades att de flesta grödorna kan bevaras i kyllager som fröpartier under låg fuktighet och låg temperatur. Man etablerade ett stort lager på Alnarps i Sverige och en baskollektion i Årslev, Danmark.

Senare, med betydande norsk insats, tillkom genbankens säkerhetslager i en nedlagd kolgruva på Svalbard. Denna har blivit en ansedd internationell säkerhetsbank där hela världen har möjlighet att bevara växtgenetiska resurser.

På genbanken diskuteras två olika sätt att bevara växternas genresurser: ex situ, d.v.s. i frölager eller motsvarande och in situ, på odlingsplatsen som levande växter. När det gäller det nordiska kulturlandskapet så är naturligtvis in situ bevaringen det aktuallaste. Så bevaras genresurserna av en mängd lantsorter där växtförhållandena är extrema, exempelvis i Norges bergslandskap och fjordar. Man har även inom Norden anlagt ett antal levande klonarkiv av exempelvis fruktträd där en fröförvaring inte är praktiskt möjlig av flera olika skäl.

Husdjur och skog kom länge att behandlas utanför NGB i två andra samnordiska organisationer. Husdjuren på Nordisk Genbank för husdjur (NGH) förlagd till Ås i Norge, skogen inom Nordiska skogsbrukets frö- och plantråd (NSFP) med roterande hemort inom Norden. Från och med den 1 januari 2008 är alla nordiska genbanker sammanförda till NordGen, det Nordiska Genresurscentret, en institution under Nordiska Ministerrådet (NMR) och med arbetsuppgifter i alla Nordiska länder.

NordGen's mandat är "bevarandet och bärkraftigt bruk av genetiska resurser inom lantbruk, skog och husdjur". Målsättningen är ytterst ambitiös, NordGen är en samnordisk institution med ett tidlösmandat. Samtidigt är det ett bevis på exemplariskt samarbete inom Norden. Här har Nordiska Kulturlandskapsförbundet utmärkta möjligheter att inverka på bevaringen av speciella levande kulturarv på åker och äng, i trädgård och skog medräknat lantraser av våra husdjur.

Kommerciel planteforædling og gamle sorter

af Anders Borgen og Søren Espersen

Moderne planteforædling tilgodeser ikke længere nicheproduktion

Nutidens kommercielle planteforædling er inde i en udvikling, hvor den koncentrerer på stadigt færre virksomheder. Det skyldes både markedsmæssige strukturer, forskningsprioriteringer og administrative procedurer. Underskoven af innovative kræfter, der ønsker at udvikle, afprøve og udnytte eksempelvis gamle sorter eller sorter tilpasset særlige dyrkningssystemer, har vanskelige vilkår. Det har ført til, at fødevaresektorens adgang til nye råvarer og idéer begrænses. Samspillet mellem planteforædling, produktudvikling og landbrug har ikke længere den bredde og dynamik, som svarer til fødevaresektorens udviklingspotentiale.

I praksis betyder det, at avlere af niche-afgrøder, der arbejder med dyrkningssystemer med begrænset udbredelse, f.eks. økologiske, ikke har den optimale tilgang til produkter (såsæd) fra planteforædlingen. Det gælder eksempelvis byg, andet korn og bælgssæd til konsum, som er vigtige for udviklingen af Ny Nordisk Mad. Dette marked er så lille, at de kommercielle planteforædlere ikke udbyder nye eller gamle sorter med dette specifikke sigte.

Der er således en konflikt mellem megatrenden indenfor den kommercielle planteforædling, som går i retning af stordrift med et begrænset antal (bulkware)sorter og afvikling af specialprodukter, og på den anden side megatrenden indenfor fødevaresektoren, som i stigende grad efterspørger specialprodukter, der kræver forædling af nicheprodukter. Dermed støtter strukturen i planteforædlingen i stigende grad op om landbrugets strukturudvikling i retning af stordrift og industriel bulkware-produktion.

Økologisk landbrug er i de sidste 30 år er vokset fra meget lille til større. I professionel planteforædling betragtes det dog fortsat som for småt til at blive serviceret med specifikt forædlede sorter.

Udvikling af nye produkter kan foregå på forskellig måde. I nogle situationer kræves strategiske satsnninger med brug af avancerede metoder, som bedst foregår i store virksomheder. I andre situationer er det mere hensigtsmæssigt, at små innovative "ildsjæle" driver udviklingen, da "ildsjælene" i nogle tilfælde hurtigere kan udnytte og tilpasse sig de dynamiske ændringer og nye markedsmuligheder, som hele tiden opstår.

I planteforædling er hele det innovative lag af små virksomheder forsvundet som følge af en kombination af lovgivning, privatisering, forskningsprioriteringer, fusioner og opkøb i en sektor, der i dag også omfatter grovarehandelen og kemikalieindustrien, som i dag ejer stort set al planteforædling.

Denne udvikling er blevet en alvorlig hæmsko for udviklingen af økologisk landbrug.

Lovgivningen beskytter store forædlingsvirksomheder

Danmark har en såsædslovgivning, som bygger på en række EU-direktiver. Den tjener to formål: For det første at sikre forbrugerne og landmændene, at når de køber en pose frø, så vil planterne udvikle sig til det, som køberen forventer. Når man køber rosenkålsfrø, så skal det naturligvis ikke være grønkål, der kommer op af jorden.

Det andet formål er at hindre piratkopiering. Når en planteforædler har brugt mange år på at udvikle en ny sort, er det rimeligt nok, at man har visse rettigheder over den. Ellers kan konkurrenter bare høste frø på sorten og sælge det uden at bidrage til udviklingsomkostningerne. Industrien bruger patenter, og kunstnere har ophavsret. I planteforædlingen hedder det tilsvarende plante-nyhedsbeskyttelse.

For såsæd går beskyttelsen på nogle punkter langt længere end patenter og ophavsret. Alt frø, som handles, skal

Krydsninger i hvede Foto: Anders Borgen

være certificeret. For at blive certificeret skal sorterne være opført på EU's sortsliste. Selvom der hverken er fare for sundhed eller miljø, gælder det altså, ligesom for medicin og pesticider, at alt, hvad der ikke er godkendt, er forbudt.

Det koster penge at stå på EU's sortsliste, så sorter, der ikke længere er plantenyhedsbeskyttet, står der naturligvis ikke mere. I praksis medfører det, at kun nyhedsbeskyttede sorter kan anvendes lovligt. Det svarer til, at en medicin ikke længere må produceres, når patentet udløber, eller at et stykke musik ikke længere må spilles, når ophavsretten ophører. Det er altså ikke lovligt at bruge gamle udgåede sorter, eller sorter som aldrig er blevet nyhedsbeskyttet. Man er tvunget til at bruge de nyeste sorter, som planteforædlene markedsfører.

Det er et problem for bevaring af den genetiske mangfoldighed, men også for økologisk landbrug, hvor gamle sorters egenskaber ofte er bedre eller lige så gode, som hos nye, der alle er forædlet til industrielt landbrug.

Et andet problem er de meget strikse regler for nye sorters egenskaber. Godkendte sorter skal være helt ensartede og stabile, hvilket i praksis betyder, at de skal forædles med såkaldt dobbelt haploid-teknik som sikrer genetisk ens planter. Under økologiske betingelser vil vi hellere have større genetisk mangfoldighed, da det ofte giver større dyrkningssikkerhed. Men det er ulovligt, for vi kan ikke få sorter med genetisk mangfoldighed, f.eks. gamle landsorter, optaget på sortslisten, og hvis sorten ikke er på listen, kan såsæden ikke blive certificeret, og må ikke sælges. I praksis kan økologiske landmænd derfor ikke få den ønskede genetiske mangfoldighed i såsæden. De er henvist til at købe konventionelle sorter med egenskaber, som de konventionelle firmaer vælger.

I sortsgodkendelsen indgår en værdiafprøvning, der sikrer, at kun sorter med gode egenskaber indenfor en række bestemte kriterier godkendes. Værdiafprøvningen er med til at sikre en god ressourceudnyttelse i det konventionelle landbrug. Imidlertid sikrer den kun sorternes egenskaber i det system, de afprøves i. Værdiafprøvning under konventionelle dyrkningsbetingelser sikrer således ikke gode egenskaber under økologiske betingelser. Ligesådan er sorter med gode egenskaber til økologisk jordbrug ikke nødvendigvis velegnede til konventionelle betingelser. Og bliver derfor ikke altid godkendt.

Den obligatoriske brugerbetalte værdiafprøvning under konventionelle betingelser giver vigtige oplysninger om sorternes resistens m.v., men ingen sikkerhed for højt udbytte ved økologisk dyrkning, ligesom en række egenskaber af særlig interesse for økologisk landbrug ikke undersøges. Eksempelvis resistens mod en række frøbårne sygdomme, og vækstegenskaber ved lavt næringsstofniveau. Den er dermed et unødvendigt og fordyrende led for godkendelsen af sorter specifikt forædlet til økologiske landbrug. Forædleren tvinges til at betale for afprøvning i et dyrkningssystem, man på forhånd ved, at sorten ikke egner sig til.

Eksempelvis vil en høj kornsart forædlet til god ukrudtskonkurrence og effektiv næringsstofudnyttelse pr definition klare sig dårligt i et konventionelt dyrkningssystem ved normal tildeling af kunstgødning. Mens en kortstrædt kornsart vil klare sig dårligt i et økologisk system med højt ukrudstryk. Den kortstræde kan nøjes med konventio-

nel værdiafprøvning, mens den langstræde skal afprøves i begge systemer for at kunne godkendes. Sådan diskrimineres økologisk planteforædling, da der stilles dobbelte krav.

Lovgivning i modstrid med menneskerettigheder og genressource-beskyttelse

Kokepelli er en fransk økologisk frøsamlerorganisation, som sælger frø af sorter, der ikke er optaget på sortsliste. Se mere her på engelsk:

<http://www.kokopelli.asso.fr/?lang=en-us> og her:

<http://www.kokopelli-seed-foundation.com/history-kokopelli.html>. Den er derfor blevet dømt for overtrædelse af den franske frølovgivning, som på dette punkt ligner den danske. Kokepelli har anket afgørelsen med henvisning til, at selve såsædsloven er ulovlig, idet den både krænker menneskerettigheden om fri ret til at drive næringsvirksomhed, og skader den biologiske mangfoldighed, som de fleste medlemslande, herunder Danmark og Frankrig, i flere traktater har forpligtet sig til tage vare på.

For at afgøre om Kokopelli har ret i deres påstand, har den franske domstol sendt påstanden til høring ved EF-domstolen.

EF-domstolen har nu givet Kokepelli ret i samtlige deres påstände! Da menneskeretserklæringen og EU-traktaten har højere juridisk gyldighed end direktiverne om såsæd, så betyder det reelt, at EUs såsæds- og frø-direktiver er ulovlige, når de forbyder salg af ikke certificerede sorter.

EF-domstolens jurister mener endvidere, at såsædslovgivningen er i strid med traktatens proportionalitetsprincip, idet den går langt videre i beskyttelsen af planteforædlernes økonomiske interesser og i begrænsning af borgernes rettigheder end nødvendigt for at sikre lovens formål, der jo er 1: at beskytte forbrugerne mod dårlig såsæd, og 2: sikre planteforædlene mod piratkopiering. I praksis forbyder den dyrkning af alle sorter, som ikke er plantenyhedsbeskyttet, med det formål at sikre planteforædlene mod konkurrence fra frie, ubeskyttede og gamle sorter. Det sker bl.a. ved at stille helt urimeligt stramme krav til forædlingsmetoder og egenskaber, som sorterne skal opfylde. Krav, som bestemt ikke er i forbrugernes interesse, og som er til skade for den biologiske mangfoldighed.

I Danmark er der indført en støtteordning til demonstration og afprøvning af gamle sorter. Men hvis ikke arbejdet med at udbrede gamle sorter, og sorter med specielle egenskaber til økologisk landbrug (herunder genetisk varierede sorter) samtidig gøres lovligt, så er effekten begrænset.

Den globale udvikling i forvaltningen af plantegenetiske ressourcer er ikke bæredygtig. Landsorter med stor genetisk diversitet dyrkes ikke længere i den industrialiserede verden, og er også nu ved at forsvinde i resten af verden. I mange tilfælde er det en fordel for den enkelte landmand på grund af et højere udbytte, men for verden som helhed er det et problem, at den genetiske mangfoldighed forsvinder.

Det er ofte i landsorterne, man finder gener for de specielle egenskaber, som bringer planteforædlingen og forskningen videre. Når verden går over til kommersielle sorter, så begrænses den genetiske udvikling til det, der foregår hos de kommersielle planteforædlere, hvilket er minimalt i forhold til udviklingen i naturen og i naturlige landsorter. Genetisk ensartede sorter kan ikke udvikle sig, og en stadig

stigende andel af sorterne baseres på hybrid-forædling og patentering af gener, som end ikke bevares i genbanker, eller kan bruges af andre til videre forædling. Selvom der inden for nogle afgrøder kommer mange nye sorter på markedet med nye egenskaber, så baseres disse på en stadigt snævrere basis af plantegenetiske ressourcer.

Danmark har tilsluttet sig den Internationale Traktat om PlanteGenetiske Ressourcer for Fødevarer og Agrikultur

(ITPGRFA), som forpligter os og andre deltagerlande til en indsats for at bevare og udvikle bæredygtig udnyttelse af plantegenetiske ressourcer. Vi skal bl.a. støtte landbrugernes og lokalsamfundenes indsats for at forvalte deres plantegenetiske ressourcer for fødevarer og landbrug, og for at bevare disse på bedriften.

Det er tvivlsomt, om Danmark lever op til forpligtigelserne i denne traktat.

Skrattmås

af Bjørn Petersen

(*Det svenske navn for Larus ridibundus er ret komisk i danske ører. 'skrat' betegner på dansk en støjende lyd, mens 'mås' er den kropsdel, man sidder på. Fuglen hedder 'hættemåge' på dansk og 'aurulokki' på finsk.*)

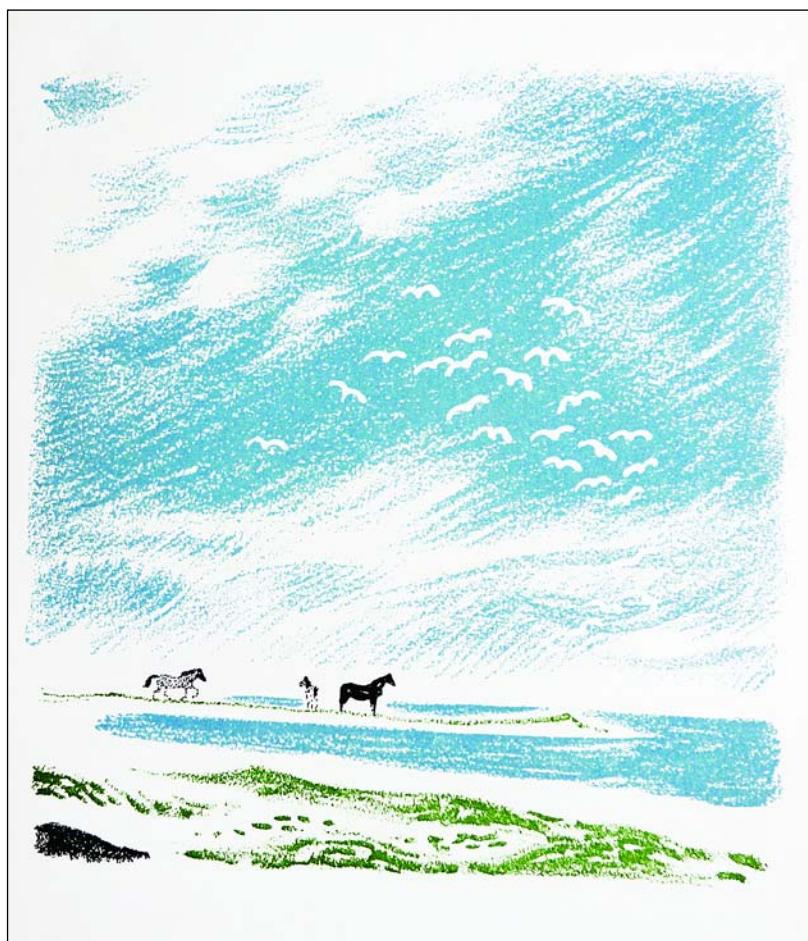
Nå, men det jeg vil fortælle er:

Bagmanden bag den fremragende internet-portal, Roskilde Fjord-portalen (<http://roskilde-fjord.dk/>) med bl.a lange tidsserier af fugletællingsdata, ingeniør Erik Hansen, er også en fin iagttager af økologiske sammenhænge i kulturlandskabet. I 1980erne

gik hættemågernes ynglebestande på Roskilde fjords øer og holme alvorligt ned. Mange faktorer kan have bidraget, men én, som Erik Hansen bemærkede, har særlig agerlandskabshistorisk interesse:

Et led i de store vandmiljøplaner, som skulle mindske forureningen af danske farvande med industrilandbrugets overskudsgødning, var de vintergrønne marker. Traditionelt havde man høstet sensommer eller efterår og ladet markerne ligge brak (träda) vinteren over. Forårspløjningen var en fest for mågerne. Et kæmpe ædegilde på fede, proteinrige regnorm (mask) som kunne energiforsyne rigtig mange mågeæg og unger. Vi halvgamle danskere har masser af billeder for det indre øje af mægesværme, der står som hvide skyer bag den lille traktor eller hestespandet på den store sortbrune mark under forårshimlen.

Obligatorisk dyrkning af vinteragrøder mindskede tabet af kvælstof (kväve) til grundvand og overfladevand, men fjernede også forårspløjningens romantik og dens væsentlige bidrag til skrattmåsernas traditionsrike og lystigt støjende yngle succes.

Tegning af Aage Sikker Hansen. Fra Hans Hvass: DYRENE DERUDE, Chr.Erichsens forlag 1964

Øl er korn

af Per Kølster

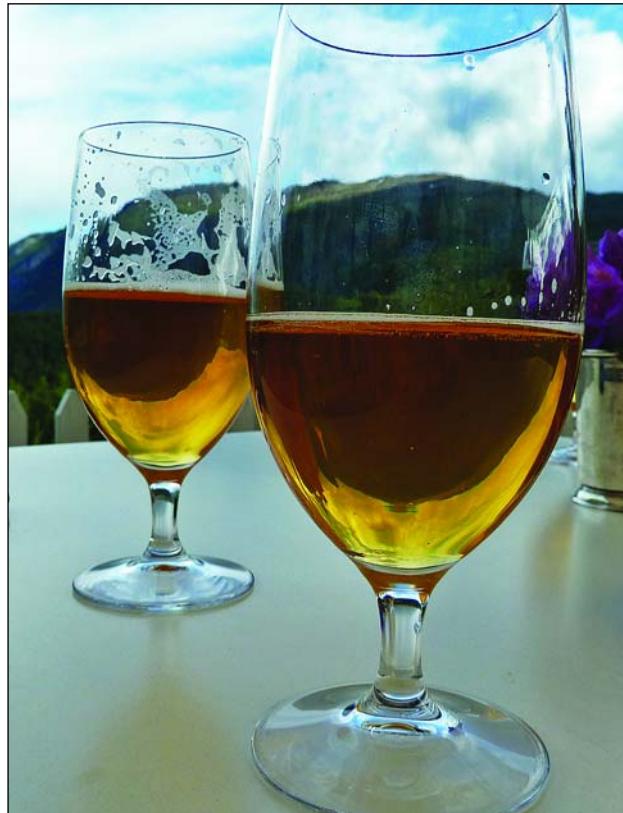
<https://sites.google.com/a/koelster.dk/koelster/>

Kornet som dyrket afgrøde er først dukket op meget sent i menneskets udviklingshistorie. Det er uløseligt sammenvævet med overgangen fra jæger- og nomadetilværelsen til bondesamfundet. Hvad var det egentligt, der skete dengang i Levanten for måske 10.000 år siden? De små stammesamfund har jo haft nogle enestående muligheder for at tæmme den omgivende natur og skabe det bofaste samfund baseret på agerbruget. De havde koen, hesten, fåret, geden, hunden, kornet i form af vilde arter af hvede, byg, rug og havre lige udenfor døren. Så hvor svært kan det være?

Men nej, så enkelt er det ikke. Intet menneskeligt samfund har bare sådan overgivet sig og opgivet samler- og jægerkulturens spilleregler. Tænk på indianerne, da Columbus mødte dem. Dumme var de ikke, men de havde det bedst med den kultur de havde bragt med sig siden de første folk krydsede Beringstrædet. Så hvad var det lige, der skete dernede i den gyldne halvmåne, i området omkring Syrien og Irak, hvor vi ved, at kornet blev 'domesticeret'?

Min teori er ganske enkel og bygger ikke på den traditionelle tænkning som ofte præger udviklingshistorikere, nemlig 'hødvendighed' og 'elendighed'. Nej, den bygger lige omvendt på fascination, mode, eventyr, oprør, nyhed, magi, spænding, sex, gudemødet og alt det, der om noget karakteriserer vores menneskeliv, nemlig livet selv, fællesskabet og festen. Glem 'tristessen' og tænk på festen. Vi ser det, hver gang vi ser en politiker med alvorlig mine optræde i et fattigt afrikansk 'negerlandsby': de danser, de fester og de kaster sig ud i beruselsen.

Dengang for 10.000 år siden var de omgivet af græsstepper, hvor elefanter græssede side om side med nogle af alle de dyr, vi i dag kender som vore husdyr. Og de græssede på arealer med kornarterne. Men det var jo ikke kornmarker med tusindvis af aks stående som et voldsomt tæppe, der nærmest er til at gå ovenpå sådan som det

Fotos Bjørn Petersen

moderne kemiske landbrugs idealbillede. Nej det var et broget kludetæppe af utallige arter og med de vilde kornarter som spredte grupperinger. Ideen om at indsamle disse planters dejlige aks med de store, næringsrige kerner er ikke så fjern, idet indsamling af alt muligt omkring stammens boplads har fulgt mennesket siden dets urtid for millioner af år siden. Sådan er vi udviklet på rødder, frugter, frø, bær, jagtbytte, fisk osv.

Den begrænsede mulighed for at indsamle korn i større målestok har begrænset mulighederne for at skabe den kornteknologi som vi kender til i dag med ikke mindst fremstillingen af mel og dermed brød.

Der er ganske givet sket det, at der har været indsamlet en kurv med disse dejlige kerner fra steppen. En solid blanding af mange arter, måske med byggen som den dominerende. Efterfølgende har disse kerner måske befundet sig i en kogegrube i jorden, hvor kernerne har suget lidt vand, spriringen er startet, kornet er siden tørret ud eller de spirede kerner er blevet knust og lunt vand har været hældt over. Så er der automatisk gået gang i en gæring. Og efter få dage har de glade folk stukket et sugerør ned i suppedasen og oplevet en dejlig sødme og endda en beruselse. Og det har til alle tider været særdeles attraktivt for os pattedyr at få mulighed for at opleve det søde og med sødmen følger alkoholen. De to ting er uadskillelige. Ligesom beruselsen er.

Har man lige luret det trick at skabe sødme via spirede kerner og har man set mulighederne i den efterfølgende gæring, så har man sin 'nektar', sin 'gudedrik', sin

'trylledrik'. Ja, er det ikke det han gør, den glade Miraculix, når han brygger den drik, der gør hans gallere uovervindelige? Det magiske trick i Asterix og Obelix er, at det er den hemmelige urt der gør forskellen. Nuvel, urter er en uløselig del af brygningen. De er endda så sammenflettet med brygningen, at den sukkersaft, der kommer ud af malten under mæskningen, den hedder - ja netop - urten! Vi er formentlig vidne til et indoeuropæisk sprogfænomen, som kun kan forklares med, hvordan kornet, malten og urter er en del af samme ur-historie og som har haft en helt epokegørende betydning for menneskeheden og for hvor vi står i dag.

Opdagelsen af kornet-springen-malten-mæskningen og den magt, der lå i denne kode, har meget hurtigt spillet med i at skabe en 'kult' omkring de 'troldmænd', som kunne knebet. Og den stammeleder, der værnede om sin troldmand og fik ham til at sætte dette i system, han har haft mulighed for at tryllebinde sine stammefrænder. Han har fået dem til at løfte de mest umulige opgaver. Og den første og sværste og mest kontroversielle opgave er den at få idéen - og udføre den - at rode i jorden og skabe plads for at så kernerne, vel at mærke i stedet for at bruge dem umiddelbart. Altså at høste udsæd og se mulighederne i at skabe en større høst end den, der kan opnås ved at samle ind i 'det vilde'. Dette er menneskehedens helt store spring, og det der gjorde, at vi kunne skabe bysamfundet med dets fastboende kultur. Forudsætningen var agerbruget og korndyrkningen. Og den idé kan formentlig kun forstås på baggrund af den kult, som beruselsen skabte. Arkæologer, antropologer og andre, der har studeret dette, ser ud til at forkaste ideen om at kornet blev dyrket for at få mad nok til en voksende befolkning. Nej det forholder sig omvendt. Med kornet blev der skabt muligheder for en voksende befolkning. Og ideen om agerbruget spredte sig

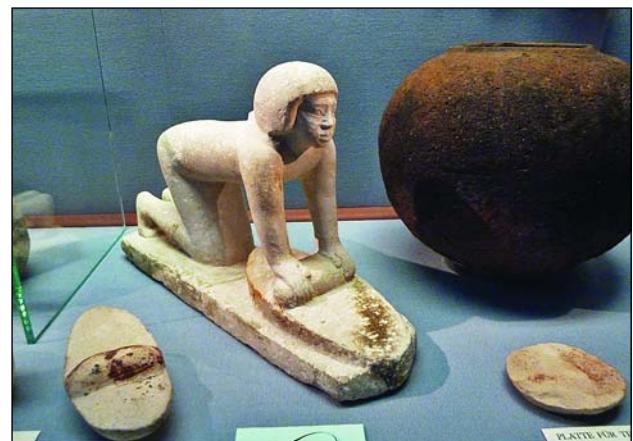
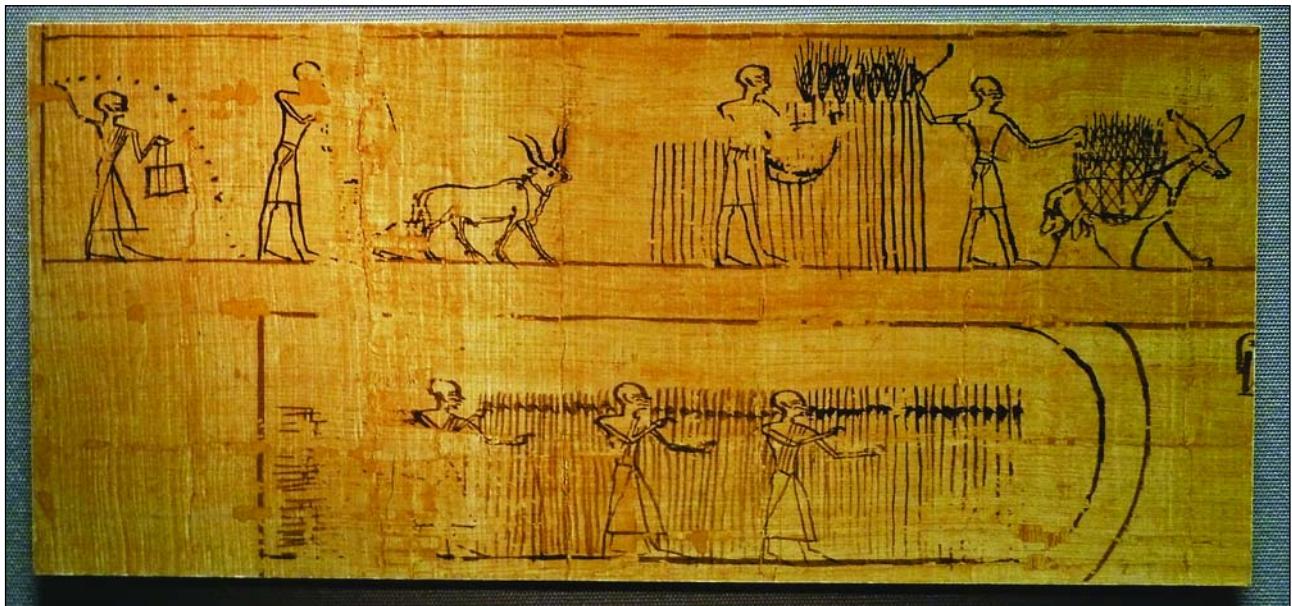
med stor hastighed. I Norden mener man, at det skete over en meget kort periode på få generationer for omkring 6.000 år siden. Det er en revolution ikke ulig den, vi kender fra vores tid: computeren. Den blev opfundet for sjov; den fik militær betydning og så blev den en fuldkommen dominerende faktor i vores kultur. Sådan var det også med kornet.

Kornet kunne høstes i større mængder og gemmes i magasiner. Et kornkammer er en bank, en kapital, som sikrer dig overlevelse i trange tider. Den sikrer dig muligheder for at handle og overskuddet er grundlaget for at skabe en social struktur, hvor en magtelite kan omgive sig med administratorer og soldater. Altså det moderne samfund.

Det er alt sammen øllets skyld. Og ikke brødets. At der så ikke er gået mange øjeblikke, før glæden over at spise den første pandekage opstod, er en anden sag. Der blev i øvrigt heller ikke skelnet voldsomt mellem, om noget var brød eller om noget kunne gøre. Øllets urhistorie er også historien om, hvordan ægypterne bagte specielle brød, som siden blev brugt til at brygge med. Altså en anden tilgang til det samme, hvor mæskningen (sukkerdannelsen) foregik uafhængigt af selve brygningen. Ikke svært at forstå, fordi øl dengang overhovedet ikke kunne holde sig, i modætningen til brødet, der kunne tørres og tages med af hære eller endda produceres som en salgsvarer af øl-bagerier!

Set i lyset af denne ur-historie ligger der et enormt spændende potentiale for at genopdage øllets muligheder med teknologier, som hører oldtiden til. Men så langt bagud er der ingen grund til at gå. I mit ølunivers har jeg taget skridtet bagud til tiden før det moderne landbrug blev født med naturvidenskaben og især genetikken. Nemlig til den tid, hvor en kornsort stadig var resultatet af bøndernes årtusind år lange tradition for altid at vælge det

bedste korn til såsæd og udveksle det lokalt eller endda over større områder til alles bedste. Arvemassen var et fælles gode, og begrebet en 'sort' var ukendt. Altså en sort, som i moderne forstand betyder en navngiven type af en kornart, som ejes af en forædler, som er godkendt af myndighederne og som er genetisk ensartet. Det, man dyrkede før disse tider, kalder man 'landsorter', og de repræsenterer det ypperligste af, hvad mennesket har skabt alene ved sin vedholdenhed. Da videnskaben og systematiseringen af den moderne planteforædling satte ind for alvor op gennem 1800-tallet, forsvandt denne landsorternes kulturarv, og vores genetiske grundlag er siden blevet stærkt reduceret.

Fra at landsorterne var brogede, genetisk uensartede populationer, er der i dag tale om få dominerende sorter med et meget snævert genetisk grundlag. Gevinsten har været et højere udbytte, ikke så meget på grund af det, planten kan producere, men på grund af at de moderne sorter er tilpasset muligheden for at udnytte den massive indsats med kemiske hjælpestoffer (kunstgødning og pesticider). Der er mange følger af denne udvikling, blandt andet at smagen har ændret sig. Det afspejler igen

ændringer som følge af den biokemiske sammensætning. Og det er igen ændringer, som på ingen måde nødvendigvis er ønskelige, men som er en indirekte følge af fx at erstatte planternes eget forsvarsværk med det som man tilfører med pesticider.

Med andre ord er det et ganske interessant spørgsmål, om man kan smage historien. Det er så 'heldigt', at der sideløbende med de voldsomme forandringer i kulturplanternes genetik også har været besindige folk, der har sikret bevarelsen af en lille del af de gamle historiske landsorter. I dag er dette område reguleret af internationale konventioner om biologisk mangfoldighed og plante-materialer findes bevaret i såkaldte genbanker.

I mit arbejde med ølet udforsker jeg betydningen af de gamle sorter og mulighederne i ølet. Det sker i et samarbejde med blandt andet Per Grupe og Anders Borgen, der i en årrække har arbejdet med, hvordan de gamle sorter kan komme til gavn og glæde igen. For hvedens vedkommende er det ikke så vanskeligt, idet der ikke er så langt fra korn til mel og dermed brød. Derimod er det noget mere kompliceret, når det drejer sig om øl. Altså hvordan smager byggen? Øl brygges af malt, som frem-

stilles af byg. Og øl fremstilles også med humle og gær, og selve brygningen kan være forskellig. Med andre ord er der utallige faktorer, der vekselvirker og påvirker det færdige øls kvaliteter. Og derfor er det meget krævende at finde ud af, hvordan de gamle bygsorter smager som øl. I 2009 lavede vi et forsøg med små 50 forskellige historiske sorter af byg. Per Grupe havde dyrket kornet, jeg maltede ca. 7 kg af hver i et system, hvor jeg gjorde mit bedste for at processen var ens for alle - vel vidende at hver 'sort' har sit mønster og at for eksempel spiringsbiologien er meget varierende og derfor af betydning for den færdige malt. Herefter bryggede vi med de ca. 50 maltpartier, således at de færdige bryg efter ugers gæring, modning og eftermodning kunne præsenteres for et smagepanel af 25 øl-entusiaster og trænede øl-dommere. Resultatet heraf var en overvældende reaktion især fra de garvede brygmestre. De havde i deres lange karrierer aldrig troet, at malt kunne være så forskelligt. Og jeg gentager: Samme dyrkning, samme maltning, samme brygning og kun forskellighed i genetikken. Når det så er sagt, skal der tages alle mulige forbehold for alt det, der griber ind og som gør, at det er resultater, som ikke bare lige kan reproduceres. Vi prøvede faktisk året efter med en ny høst og gentog nogle af bryggene efter samme opskrift. Vi maltede større mængder denne gang og inviterede flere bryggere med. Og resultatet var, at der var større forskel, alt efter hvordan bryggerne greb opgaven an, end mellem sorterne i forhold til drikkeoplevelsen. Nuvel, Rom blev ikke brygget på en dag, og der er uden tvil et potentiale for at udforske og finde egnede historiske sorter til brygningen. Og konceptet passer særligt godt sammen med en produktion i lille skala, i lokale sammenhænge, hvor historien spiller en stor rolle, og med historiske eller økologiske dyrkningsforhold, hvor det er kvalitet fremfor kvantitet, der er den afgørende parameter.

I min egen brygning har jeg i mere end 10 år brygget med egen malt fremstillet af en speciel byg'sort', Pallas,

som jeg har dyrket lige så længe. Denne sort var udbredt i dansk landbrug i 1960-erne, men egnede sig ikke da kemien for alvor fik sit indtog. Som byg var den egentlig ikke beregnet på maltning, som jo stiller specielle krav til byggens egenskaber. Eksempelvis er det en fordel med lavt proteinindhold i forhold til et højt stivelsesindhold. Det er jo stivelsen, der er vigtigst, da den skal blive til sukker. Og en foderbyg skal helst have et højt proteinindhold. Men da der er mange andre biokemiske egenskaber, der har indflydelse på, om en sort er egnet til maltning, så kan en foderbyg vise sig at være anvendelig. Og det gælder min Pallas. Hvorfor jeg så anvender netop denne skyldes det faktum, at jeg arbejde med den som planteforælder i starten af 1980-erne. Med den originale Pallas som modersort fik vi skabt en population, som var næsten magen til Pallas, men med en omfattende blanding af typer med forskellige resistensegenskaber over for en almindelig svampesygdom, der hedder meldug. Med andre ord efterlignede vi det, der er naturens egen måde at skabe korn på, nemlig som en population og ikke som en såkaldt 'ren linie' der stammer alene fra et eneste frø. Nej, vi hylder mangfoldigheden på alle planer. Og kornet er ingen undtagelse. Om muligt skal de millioner af individer, der står i en kornmark, være forskellige, men sammen de bedste! Sådan er det så absolut ikke i dag på verdensplan. Og får vi udbredt GMO-teknologien bliver det kun værre.

Med andre ord er arbejdet med de gamle kornsorter også et opråb om at værne om biodiversiteten og vores tryghed som klodens herskere. Vi er afhængige af variation, ikke specielt i genbanker, men i det virkelige liv. Vi vil ikke ensrettes og gøres afhængige af multinationale koncerner. Vi vil sikre de demokratiske basisbehov for at kunne vælge, for at kunne udveksle de genetiske koder og sikre os og vores efterkommere. Og ølet er da en magisk baggrund for at skabe fortællingen om, hvordan vi sikrer os det sjove og mangfoldige liv i fremtiden.

PS: Lav selv ægyptisk øl:

Bygkorn knuses, males, og sies; æltes med vand til en dej og formes til små boller. Under tilsætning af vand tilberedes en grød, der presses gennem en si og fyldes i små brødforme og bages lune over let ild. Samtidig lader man mosede dadler gære, som blandes med lige dele itubrukne bygbrød og vand til en mæsk, som presses gennem en si ned i en balje, hvor saften / urten gærer.

Agerbrug - en selvforstærkende proces, der løber løbsk?

Boganmeldelse af Bjørn Petersen

Den kendte danske videnskabsjournalist Tor Nørretranders's bog, "vild verden" har mange interessante og provokerende ideer om enårlige afgrøder i kosten og jordbruget. Blandt andet David Montgomerys observation: At en kultur baseret på agerbrug typisk kan holde i ca 1000 år, hvorefter muldressourcen (og moralen?) er generelt borteroderet.

Tor inviterer på et uforpligtende tankeeksperiment: Hvad om fremtidens bæredygtige udvikling følger "vektor vild"? En stadig tendens i retning af, hvad der kendetegner vild økologi: Flerårighed, diversitet, hyperforbundet kompleksitet, roddybder og plante-højder i flere lag, opbygning af muld - og tillid til det vildes egen vilje snarere end enårighed, monokultur, forsimplede systemer, enkeltlagede afgrøder, muldforbrug og kontrol.

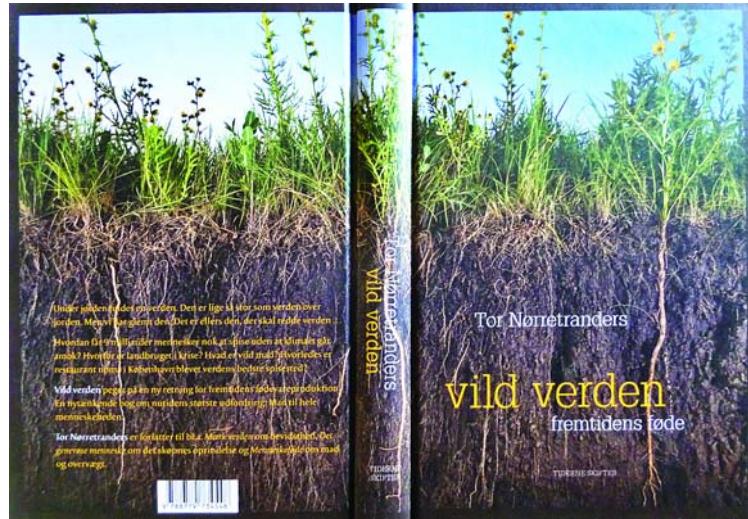
Gennem videre udvikling af agroforestry-systemer, øget systematisk sankning, bevidst såning og plantningude i landskabet af overlevelses-stærke mangeårige arter med spiselige dele, og gennem andre kulturteknikker som integrerer eller efterligner det vilde, kan menneskeheden måske nå frem til at leve i en mere bæredygtig og harmonisk fred med jordkloden og dens natur.

Bogen er meget kritisk - med velunderbyggede argumenter - mod agerbrug. Økologisk set er en ager i omdrift et ekstremt ustabilt miljø. Hvert år nulstilles den til et pionerstadie; i industrielandbruget endda præget af forgiftning, mikronærings-udpining, tab af livgivende muld, jordflugt og manglende kilder til indvandring af andre økologiske aktører end de mest opportunistiske massespredere. I kunstvandede egne sker også grundvandssænkning med ørkenspredning og oversaltning til følge.

Ernæringsmæssigt er græsfrøene en kilde til ensidigt kulhydratrig kost. Oftest med høje glykæmiske index. Efter mange mening en hovedårsag til 2000-årenes fedme-pandemi og andre storskala ernæringsproblemer.

Som Tor Nørretranders selv gør opmærksom på, er bogen hverken et manifest eller en totalt gennem-regnet og i alle forudsætninger og konsekvenser substantieret afhandling. Snarere et velvoksent essay, hvor tanken om en vildere - mere naturlignende kultur undersøges videnskabsjournalistisk velunderbygget i forskellige retninger. Og mange forskellige spørgsmål undersøges nærmere.

Man kan naturligvis med god ret kritisere mange af bogens tilspidsede ideer. De er netop bevidst sat helt på spidsen for rendyrket at spørge ind til nogle forudsætning-

Nørretranders, Tor: vild verden
udkommet 2010 på forlaget Tiderne Skifter
ISBN 978-87-7973-454-8

er, der nærmest er usynlige, fordi de ligger så fundamentalt i vores verdensbilleder.

Er det for eksempel sandsynligt at vi kan blive mætte uden dyrkning af enårlige afgrøder? Formentlig ikke, men for Tor er det også interessant at ingen har lavet grundige forsøg på at beregne, hvor meget mad, der allerede kommer fra det vilde; hvor meget der kunne sankses, og hvor meget nogle avancerede vildnis-integrerede systemer kunne tænkes at bidrage med.

Tor Nørretranders kritik af menneskehedens efterhånden meget kulhydrat-dominerede kost kan også opfattes som lovlig enøjet. Personligt trives jeg i hvert fald selv med et stort indslag af brød i kosten, selvom mit liv ikke byder på ret meget hårdt fysisk arbejde. På den anden side er pandemiske kostrelaterede problemer som fx fald i insulinfølsomhed unægtelig et slemt problem. Så fundationale spørgsmål til human ernæring er relevante, uanset hvad svarene bliver, og selvom de her bliver stillet i meget radikal form.

Vild verden er skrevet i et smukt, enkelt og uprætent-tøst nøgternt sprog. Den inspirerer til mange mere eller mindre vilde visioner og stiller tankevækkende spørgsmål. Også i sammenhæng med det "nye nordiske køkken" med de gamle etnobotaniske rødder, og projektet "Vildt sundt", som forbundets sekretær, Søren Espersen arbejder på at løbe i gang.

Derfor er den en glædelig fornøjelse at læse trods de mange dystre kendsgerninger og perspektiver, den serverer, og den afstand fra agerbrugslandskabet, den grundlæggende tager.

Vårt Daglege Brød - Kornets Kulturhistorie

av Andreas Øvergaard

Av og til får man i hendene en bok som umiddelbart vekker interesse. "Vårt Daglege Brød - Kornets Kulturhistore" er en slik bok. I en tid hvor diskusjonen i hovedsak dreier seg om kornets skadelige virkninger, det være som næringsmiddel eller måten det dyrkes på, er det nyttig å bli minnet om den betydningen kornet har hatt i utviklingen av dagens samfunn.

Forfatteren er Åsmund Bjørnstad, professor i plantefordling ved Universitetet for Miljø og Biovitenskap på Ås i Norge. Hans forelesninger i genetikk er kjent for å være tung materie for studentene, men dette preger på ingen måte innholdet i boka. De forskjellige temaene er behandlet slik at det gir leseren god innsikt på en lettfattelig, men solid måte. De innledende statistiske oversiktene inneholder riktig nok vesentlige feil, men forfatteren opplyser at dette vil bli rettet i senere utgaver.

Boka kom ut på Vidarforlaget i 2010, og omtales nå i og med at vi nå utgir et spesialnummer om korn. Teksten er skrevet på ny-norsk, uten at det bør gi store utfordringer for andre skandinaviske lesere.

Noe av gleden ved en slik bok er at den gir en del unytige, men interessante opplysninger. For meg var det f.eks. ukjent at croissanten er et minne om Osmanenes nederlag ved Wien 1683. Men boka tar for seg alle aspekter ved kornets utviklingshistorie fra opprinnelse, genetisk utvikling, spredning, anvendelse osv., osv. Det er derfor umulig i en kort presentasjon å gi en balansert vurdering av de forskjellige avsnittene. Anbefalingen er derfor å lese boka, og på

den måten kanskje få et nytt perspektiv på menneskenes lange utviklingshistorie.

Fra Niels E. Nielsen: Sjællands gyldne agre. Steen Hasselbalchs forlag 1958:

Atter tilbragte vi en stund i tavs beskuen. Maskinværket skramlede flittigt. Jeg mærkede nok at det groede i ham, men ventede, Tanker skal man ikke høste umodne.

Så tog han bedre fat i stokkens greb, lønede sig lidt frem. Uvilkårligt fulgte jeg hans blik. Der var en utæthed i kornblæseren, hvor røret forlod kammeret. Et lille sprøjte korn stod ud, hver gang et stort neg røg i værket, blot få kerner, men ganske regelmæssigt. Der lå efterhånden en hel lille drive skråt ud på jorden mellem støv og avner. Og ved den yderste ende var de lysebrune hvedekærne tværet ud og trampet ned af travle fodder. I det hele en skovlfuld eller to, en ringe værdi at regne.

Men den gamle spyttede og mumlede. Det pinte ham ganske tydeligt at se det tilsnavsesede, nedtrampede korn. Og endelig brød det frem. Han gjorde en sidelæns bevægelse med hovedet. Jeg skulle komme med øret.

"Vi ska' skønne på'ed," sagde han mut. "Men gør vi'ed?"

Jeg ventede på mere, men han stod blot og vendte skråen. Lidt efter bøjede han sig besværligt og tog en håndfuld kærne op, så på dem, snusede til dem. Lod dem så langsomt, næsten modvilligt, risle ned i bunken igen.

Pludselig bifamiljekollaps

af Bjørn Petersen

En kedelig bivirkning ved menneskehedens store fokus på højtydende plante-sorter er at vi må beskytte dem med såkaldt planteravn; også kaldet gift eller pesticider.

Store monokulturer er meget udsatte for både svampesygdomme, insektangreb og ukrudt, så for udbyttets skyld vælger vi at sprøjte. Desværre skaber det naturligvis forarmning af livets mangfoldighed generelt; ikke kun på selve agerfelterne, men også i landskabet generelt.

Flere undersøgelser antyder en dyster problematik: Tilsyneladende svækker en række ikke-akut giftige insekticider honningbiers helbred, så de nemmere bukker under for parasitangreb og almindelig ud mattelse mm. Det kan være en årsag til de mange uhyggelige tilfælde i det meste af verden, hvor hele bifamiljer omkommer af lidt uklare årsager. "Sudden bee death" eller "Colony collapse disorder".

Betydningen af honningbiers bestøvning er enorm. Måske beror ca. en tredjedel af menneskehedens ernæring på biernes bestøvningsarbejde. Hvad bestøvningen betyder for verdens biodiversitet i det hele taget, er svært at afgøre. Men at store monokulturelle agerlandskaber set med rene biodiversitets-øjne er ligesom en slags udstøt på Jordens overflade, er desværre indlysende.

Se mere: www.sciencemag.org og søg: Field Research on Bees

Majs, pil og andre høje afgrøder

af Bjørn Petersen

Ligesom hvede, byg og ris er majs (*Zea mays*) en af de "store" afgrøder af græs med spiselige og let høstede frø. Rug, havre, sorghum, hirse og .... hvad de nu hedder, er mindre og mere lokale / regionale. Fra andre store kulturgræsser som sukker, bambus og diverse grønfoder-arter, er det andre plantedele, vi bruger.

Det er det for så vidt også tit for majsens vedkommende her i Danmark (og resten af det sydlige Skandinavien?), for her når den ofte ikke at modne, men serveres "hel" som foder; ofte ensileret.

Med lidt varmere og tørrere somre, bliver majsdyrkning mere og mere attraktivt - til modenhed eller "helsæd". Attraktivt for landbrugets økonomi, men ikke for landskabs økologi. Majsmarker er mindst lige så biologisk ensformige som de andre agerafgrøder, og i tilgift er de mørkere ved jordoverfladen, svarere at færdes i for en del dyr, og højere, så de visuelt skæmmer landskabet / skjuler udsigten. Det samme gælder i endnu højere grad forskellige energiafgrøder såsom elefantgræs (*Miscanthus*) og pil (*Salix*).

Især pil udgør en særlig fare for kulturminder og naturværdier langs åerne, i hvert fald i Danmark. Her kører nemlig flere diskussioner som bringer ådalene i spil:

Industrilandbrugets overskud af fosfor og kvælstof kan fx fjernes inden det når ud i vores sører, fjorde og sunde - dels ved at oversvømme ådalene med deres unikke "trykvand"-betindede flora, fauna og funga; dels ved at lade pil eller andre energiafgrøder opsuge overskuddet, og høste dem med mellemrum. Med ødelæggende følger for ådalenes natur og landskabelige udtryk, og for det minde, de er, om århundreders agrare system, hvor agrene plantenaering kom vandrende op fra åerne: Forårets oversvømmelser gødede dalenes enge; det frodige hø blev gemt til vinteren, og engene blev eftergræsset. Via møddingen nåede lidt af næringen op til agrene på den høje bund. Avlingen på gårde i magre egne, fx på den jyske hede, var proportional med hvor store englodder, man havde i ådalen. "Eng er agers moder". Det vil vi måske høre mere om på årsmødet 2013 i Vestjylland.

Andre diskussioner springer ud af de højere vandstande og hyppigere skybrud ("monsterregn"), som varsles i forbindelse med klimaændringerne:

Kraftig regn vil helt automatisk give lejlighedsvisse oversvømmelser som vi må leve med. Stigende hav-vandstande vil give forbavsende meget større indlandssøer: Grundvandstanden styres nemlig blandt andet af havet, og i flade sænkninger giver selv små stigninger store brede oversvømmelser.

I et agerland, hvor næsten alt er privatejet, opdyrket og drænet, giver overskud af vand underskud på driften. Danske landmænd kan godt leve med at give afkald på indvundet vådbundsgrund. Men kun mod "fuld kompenstation". Modsat andre erhverv har landbruget i Danmark og andre rige EU-medlemslande en nedarvet ret til at blive holdt skadesløst af "samfundet", når konjunkturer, ændrede vilkår, investering over evne, gældsætning, og andre ueheld - også

naturlige omstændigheder - giver vanskeligheder.

Derfor skal fællesskabet erstatte de indtægtstab, som oversvømmelser medfører på private virksomheders opdyrkede mose- og engbunde, fx.

I tider hvor også borgere, virksomheder og institutioner uden landbrugets særstatus får enorme udgifter af oversvømmelser, storme og andre "hændelser", er det ikke helt nemt. Én mulig kilde til kompensation er at ådale med ringe agerdyrkningskapacitet omlægges til dyrkning af energiafgrøder. Typisk pil. Oven i købet ret oplagt, når udnyttelse af "biomasse" i klimadebatten overvejende betragtes som "vedvarende" CO₂-neutral energi, selvom det jo nogternt kulstof-økologisk set reelt er en - ganske vist som regel ret lille - aftorkning af tiden fra planterne dør til de er helt nedbrudt. (I stedet for fossilt brændsel, jovist; til gengæld afskærer man ny vækst fra at ende som fossilt kul, olie og diamant, eller bare subfossilt tørv.)

Også naturelskere støtter indirekte pilekrat. Nemlig de af os, der drømmer om vild biodivers natur i fri succession, og mener den kan opnås ved segregation: Det danske landskab skal deles skarpere ind. De bedste naturområder udlægges som uberørte, eventuelt indhegnede naturparker, hvor der til støtte for successionen udsættes store plantædere og store rovdyr af førhen hjemmehørende arter, og hvor menneskelig aktivitet begrænses mere eller mindre. Resten af Danmark overlades til intensiv dyrkning og urbanisme. (OBS: Denne vision om vildnis er radikalt anderledes end Tor Nørretranders's om "vektor vild" (se s. 22), som tvært imod handler om at det vildes vilje til selv at ville skal integreres i hele vores kultur - og at vore uundgåelige aftryk på verden skal tilpasses på mere vildnis-harmoniske måder).

Ådalenes store lysåbne enge er i høj grad kulturbetingede. Trods oversvømmelser og græsning vil de i fri succession gro til i især pil (*Salix*), el (*Alnus*) og tagrør (*Phragmites*). I fri produktion vil de nok blive plantet til med energiafgrøder.

Så de danske ådalens kulturhistoriske lysåbne natur er i fare. Mange er parate til at sælge den billigt. Men vi er heldigvis også mange, der elsker en natur med kulturhistorisk dybde - og værdsætter fødevareministerens udsagn om at de nyligt vedtagne 10 m udyrkede bræmmer langs åer og sører ikke må tilplantes med energiplanter.*)

Næste skridt bliver at bræmmernes spontane vækst bliver slået og fjernet. Såmænd meget gerne til energiformål. For det er klart, at uden en eller anden form for slæt, så bliver det hele efterhånden til rør eller krat.

.....
*) i dagbladet Politiken citeret således d 7/2 2012: "Når vi til september udlægger 25.000 km bræmmer langs vandløb og sører til natur, vil jeg gerne friholde dem for to-tre meter høje energipil. Vi skal kunne se vores åer sno sig gennem landskabet. Og i bræmmerne skal der være fokus på, at naturen, fuglelivet og planterne kan udfolde sig".

Havren

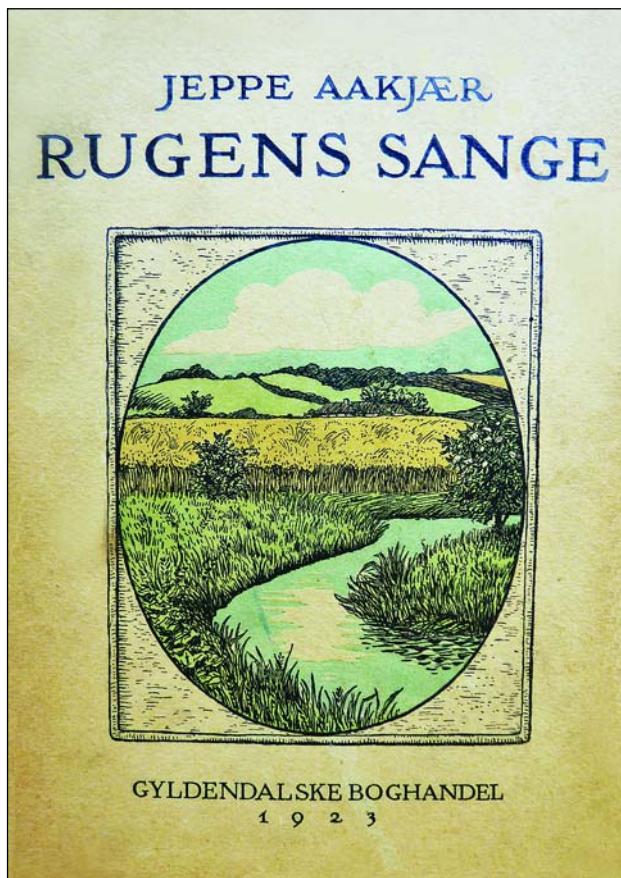
af Jeppe Aakjær

Jeppe Aakjærs klassiker fra 1916 fra samlingen *Rugens Sange* er en af de mest elskede og sungne danske sange. Melodien er nem, men efterhånden er en del af ordene ikke så nemme at forstå for danske børn og unge, som lever i en anden tid.

Alligevel synges den stadig, og hvis man forstår teksten, giver den et fint billede af den tids bio-brændsel "Det er derfra Plagen har sin Kraft." (en plad er en ung hest).

Hele "Rugens Sange" er i øvrigt sprængfyldt med digte, der beskriver et gammeldags jydske kulturlandskab og gammeldags jydske bondesind. Den udkom i flere udvidede udgaver efter hinanden og var meget elsket. Fås derfor nemt antikvarisk.

En udmærket appetitvækker til årsmødet 2013.

Et godt slidt eksemplar fra Roskilde bibliotek.
Bemærk det smukke ådalslandskab.

Jeg er Havren. Jeg har Bjælder paa,
mer end tyve, tror jeg, paa hvert Straa.
Bonden kalder dem for mine Fold.
Gud velsigne ham, den Bondeknold!

Jeg blev saaet, mens glade Lærker sang
over grønne Banker Dagen lang;
Humlen brumled dybt sin Melodi,
og et Rylefløjt gled ind deri.

Viben fløj om Brak og Pløjemand
og slog Kryds for baade Plov og Spand.
Kryds slog Bonden ogsaa over mig
for at gi' mig Helse med paa Vej.

Mens i Dug jeg groede Fod for Fod,
groede Sangen sammen med min Rod;
den, som ydmyg lægger Øret til,
hører Lærkens Triller i mit Spil.

Det kan kolde Hjærner ej forstaa
Jeg er Lærkesangen paa et Straa,
Livets Rytme døbt i Sommerdræ,
mer end Gumlekost for Øg og Fæ.

Søndenvinden, o! han har mig kjær;
derfor kan han aldrig la' mig vær',
smyger sig med Hvisken til mig ind
nu ved højre, nu ved venstre Kind.

Naar han puster paa min gule Top,
maa jeg vugge med ham ned og op,
indtil alle mine Bjælder gaar,
som naar gyldne Hamre sammen slaar.

Juniregnen gjorde myg min Muld,
Julisolen gav mig af sit Guld,
Sundhed risler mig i Top og Skaft.
Det er derfra Plagen har sin Kraft.

Jeg er Ven med Dug og Grødevejr,
Ven med Landets lyse Bøgetræer,
Ven med al den danske Sæd, som gror
øst for Hav som vest for Sund og Fjord.

Jeg faar Solens sidste lange Blink,
før den dukker ned bag gullig Brink,
og naar Aftenklokken ringer Fred,
staar jeg paa min Taa og ringler med.

Jeg skal ringle Barnet til dets Seng,
ringle Taagen op af Sump og Eng,
ringle Freden over Hjemmet ind,
ringle Bønnen frem i fromme Sind.

Jeg er Havren. Mine Bjælder gaar
over lyse Vange Aar for Aar,
ringler om, hvor Sang og Kjærve gror
herligt sammen paa den danske Jord.

Møller

af Bjørn Petersen

I Danmark -og måske også resten af Norden?- findes en del gamle møller / kværne som holdes i mere eller mindre arbejdende stand af ideelle foreninger, og som har åbent for besøgende, og arrangerer historieformidling; ofte på særlige fest- eller markedsdage; i nogle tilfælde som egentligt museum eller naturskole.

Her kan man både lære om selve møllehåndværkets historie, og om den rige kultur, der knyttede sig til disse knudepunkter i de agerdyrkende landbrugssamfund.

Nær min hjemby, Roskilde, er **Tadre Mølle** et fornemt eksempel på en gammel vandmølle, som har været holdt kørende helt op til nutiden, af den gamle kone, Mølle Marie, der voksede op på stedet som møllerdatter.

Nu om dage er Tadre Mølle et fremragende natur- og kulturformidlingscenter med en levende kreds af aktive støttemedlemmer og med megen aktivitet; både naturskoleaktivitet og forskellige traditioner. (Se http://da.wikipedia.org/wiki/Tadre_Mølle eller www.roskildemuseum.dk/ og ikke mindst www.tadremoellesvenner.dk/).

Hør desuden en god radioudsendelse med møllens nuværende møller og naturvejleder, Søren Moses: www.dr.dk/P1/Stedsans/Udsendelser/2011/04/05121314.htm (MølleMaries ånd).

Gamle huse og gammel teknik kræver vedligeholdelse, så der søges mange fonde og udføres meget ulønnet arbejde.

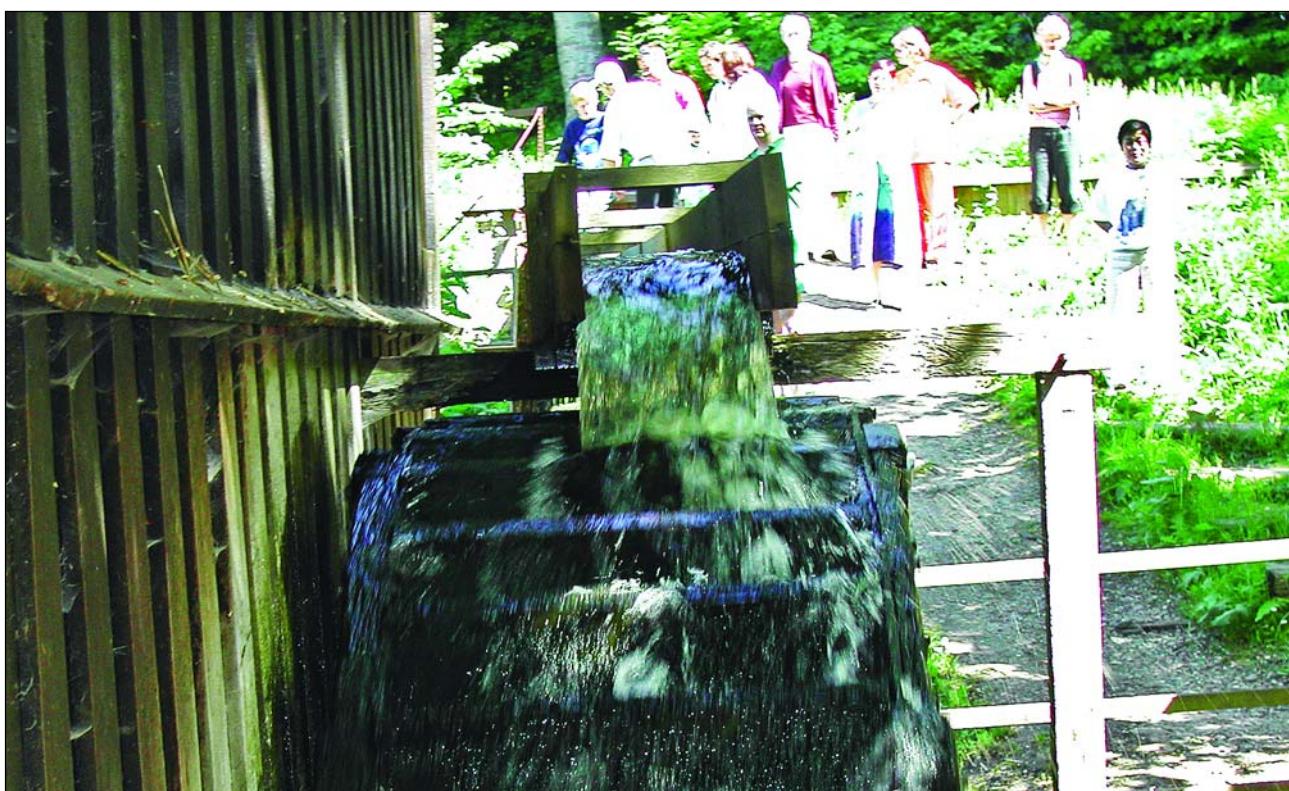
En anden formidlingsmølle / vandmølle er Vestermølle nær Skanderborg i Midtjylland. Her er i år blevet indrettet en udstilling, bl a om kornets historie i Danmark ud fra en vinkel om at brødføde verden nu og i fremtiden. Tilsyneladende lægger man her meget moderne (postmoderne?) teknologiske formidlingsformer ind i en gammel mølle, side om side med det traditionelle mølleri. På Tadre er det en værdi i sig selv, at man næsten kommer ind i en ældre tids tidslomme. (<http://www.vestermollelaug.dk/>)

Også Bundsbæk Mølle i Vestjylland har solid jordforbindelse til sin mølleådam og sin stemningsfulde fortid. Der knytter sig desuden dét interessante faktum til den, at den bliver en af nøgle lokaliteterne i NKF's årsmøde 2013. Den hører under Ringkøbing-Skjern Museum, som bliver hovedvært for årsmødet. (Se www.levendehistorie.dk/ - klik på "Besøg museet", hvor der også er link til Skjern Vindmølle og Rækker Mølle. Under "Mølletur" kan man hente lydfiler med beretninger om alle 3 møller.)

Der er masser af andre besøgsmøller i Danmark (og resten af Norden?). Både vej- og vand-.

Få meget mere at vide på:

www.danskmoellerforening.dk/om-mollelaug og
www.moelle-forum.dk/

Åkerogräs - en biologiskt fascinerande växtgrupp med både vinnare och förlorare

av Roger Svensson & Marita Wigren-Svensson

Åkerogräsen är en fascinerande växtgrupp. Man skulle kunna tro att en relativt extrem miljö som åkern skulle innehålla likartade anpassningar hos många av ogräsarterna, men så är inte alls fallet. Det finns både kortlivade och fleråriga arter. En del är synnerligen oansenliga medan andra kan vara mycket iögonenfallande. En del har mycket små frön som lätt slinjer igenom tröskan och det finns arter som har stora frön som anpassats till grödans fröstorlek. Man skulle också kunna tro att art-sammansättningen i en miljö som åkern skulle vara ganska stabil över tiden, men ogräsfloran har varierat åtskilligt under olika tidsepoker. Under senare tid har många arter minskat så mycket att ett femtiotal arter idag kan anses i olika grad hotade och det finns därför anledning att försöka bevara de arter som minskat kraftigt. Det är arter som har värdefulla genetiska egenskaper, de kan vara viktiga för andra arter, de är vackra och inte minst är de levande kulturmitten.

Olika ogräs under olika tider

Olika åkerogräs har varit framgångsrika under olika tidsperioder. Förutom grundläggande faktorer som klimat, jordart, spridningsbiologi har ogräsarternas utbredning och förekomst genom odlingshistorien påverkats av en mängd andra faktorer som ändrad ägostruktur (skiftena), effektivare redskap (t.ex. plogen), ändrade växtföljder, växtförädling, handelsgödsel och kemiska bekämpningsmedel.

Så länge man inte hade dagens effektiva redskap för jordbearbetning, t. ex. var årdret vanligt förekommande långt in på 1800-talet, kunde fleråriga växter förekomma i åkrarna. Arter som vi idag inte alls förknippar som åkerogräs, t.ex. blåhallon, oxtunga, väddklint och örnbäcken. Det var heller inte ovanligt med träd och buskar på de ibland mångåriga trädorna.

Åkerarealen ökade och nya grödor kom in i landet, som lusern, raps och sockerbetor. Det gav ökat livsrum för många än idag vanliga ogräs som hampdån, pilört och åkerförgätmigej. En speciell gröda var linet med sina mycket specifika ogräsarter som lindådra, linmåra, linrepe och linsnärja.

Under senare decennier har jordbruksmetoden förändrats markant. Hela landskapet har rationalisering och vi har fått allt större åkrar. Flera grödor har försvunnit. Maskinerna har blivit mycket effektivare. Utsädet är välrensat och växtförädlingen har varit framgångsrik. Många gårdar drivs kreaturslöst. Nya insatsmedel som handelsgödsel och kemiska bekämpningsmedel har helt slagit

Klätt, en av åkerogräsens förlorare. Den är herbicidkänslig men framför allt har fröna kort livslängd i jorden. Därför har klätten blivit helt utsädesbunden, en strategi som inte alls fungerar i en tid då vi kan rensa utsädet effektivt. Dessutom är klätt i stort sett självbefruktande och man kan säga att arten hamnat i en ekologisk återvändsgränd.

igenom. Tillsammans har detta haft en mycket stor effekt på ogräsfloran. Fortfarande är dock många arter rikligt förekommande, t.ex. baldersbrå, svinmålla, våtarv och åkertistel. Men många arter har också minskat kraftigt, t.ex. blåmadra, gaffelglim och korndådra eller helt försvunnit, som linogräsen. I denna ogräsens kamp för sin överlevnad finns det alltså både vinnare och förlorare.

Ogräsegenskaper

Ogräsen är en fascinerande grupp växter med många intressanta egenskaper, olika för olika ogräsarter, som medverkat till deras framgång som ogräs. Några allmänna ogräsegenskaper är:

- * Frön utan speciella groningskrav.
- * Frön som tål tarmpassage och gödselhantering.
- * Frön som gror vid lägre temperatur än kulturväxterna.
- * Groning något utdragen i tiden.
- * Groddplantor med snabb tillväxt.
- * Självbefruktningsförmåga.
- * Fröproduktion under lång tid.
- * Alternativa förökningssätt.
- * Hög konkurrensförmåga.
- * Resistens mot svampangrepp, herbicider etc.

Ingen ogräsart besitter alla ovan nämnda egenskaper som tur är. Arter som saknar allt för många eller väsentliga egenskaper löper större risk att på sikt försvinna som

ogräs. Jordbrukets förändring, och den takt med vilken denna skett och sker, medför att de krav som ställs på arterna för att de skall överleva har skifat under olika tidsperioder. Arter som var väl anpassade till ett tidigare brukningssystem, kan ha svårigheter att anpassa sig till dagens odlingsmetoder.

Dagsläget

Av de ca 1700 arterna av högre växter i Sverige kan, i högre eller mindre grad, så mycket som omkring 250 arter betecknas som ogräs. En del har tidigare varit vanliga ogräs, men finns idag främst i andra miljöer och en del är försunna från landet. Men en förvånansvärt stor del är arter som fortfarande kan förekomma i åkermiljön, och detta trots den ofta omilda behandling som de får utstå. Skulle man även ta med arter som dykt upp tillfälligt skulle artlistan kunna bli ännu längre.

På grund av dagens rationella jordbruk med stora effektiva maskiner, relativt konkurrensstarka grödor och inte minst användningen av handelsgödsel och kemiska bekämpningsmedel, kan man nog våga säga att den största delen av ogräsarterna uppvisar en minskande trend. Men man får inte blunda för den grupp arter som trots allt

ökar eller är oförändrad. Efter andra världskriget har det skett stora förändringar bland åkerogräsen och idag anses ca femtio arter som mer eller mindre hotade, och av dessa är ett tiotal arter redan försunna.

Beroende och värdefulla arter

Människan är nödvändig för vissa växtmiljöers bevarande, inte minst i jordbrukslandskapet. För åkerogräsen är banden mellan människan och växterna så starka, att många av arterna inte kan klara sig på egen hand. I stor utsträckning har människan medverkat till deras spridning och många av dem förekommer inte i några naturliga växtmiljöer längre.

En lång rad ogräsarter har minskat under senare årtionden. Detta innebär inte bara att vår omgivning blir fattigare utan det innebär även förlust av genresurser, som är viktiga både nu och i framtiden. Landskapet blir artfattigare, ensidigare, och får också minskat rekreativsärde. Vi förlorar kontakten bakåt, eftersom dessa växter är levande kulturminnen som speglar det äldre odlingslandskapet. Slutligen måste vi tänka på våra moraliska skyldigheter när det gäller att inte överexploatera jorden och utrota arter.

En allmogeåker på Gotland med brukaren Hans Dahlström som under många år stöttat ogräsbevarandet genom sin odlarmöda. Det är främst kornvallmo som syns på bilden, och så förstår den långstråiga gamla lantsorten Gotlandsråg.

Bevarande

Det viktigaste sättet att bevara växter och djur är att skydda deras livsmiljö. Detta är dock inte möjligt när det gäller "ogräs". Åkergräsen är beroende av återkommande störningar: framför allt jordbearbetning. Om störningarna upphör utvecklas tåta eller högvuxna bestånd och känsliga ogräsarter försvinner inom några få år.

Det enklaste och bästa sättet att bevara en art är givetvis att bevara de befintliga förekomsterna. I områden med mera extensiv jordbruksdrift finns fortfarande en hel del av åkergräsen kvar. I Sverige pågår en rad landskapsflorainventeringar som ger kunskap om sådana restförekomster.

Finns det inte några befintliga ogräsforekomster att värna om är odling under åkerliknande former en utmärkt lösning. Odling av en jordbruksgröda (oftast spannmål, och helst någon äldre lantsort) tillsammans med hotade eller missgynnade åkergräs benämns allmogeåker. Detta är det effektivaste sättet att bevara de hotade åkergräsen. Det är samtidigt ett sätt att bevara gamla lantsorter av jordbruksgrödor. I Sverige har vi fått stöd av WWF för sådana odlingar.

Största antalet ogräsarter finns i områden med mindre intensiva jordbruksmetoder och här kan man ytterligare gynna åkergräsen genom att inte använda herbicider längs vissa åkerkanter. Detta kan gynna ogräsfloran påtagligt utan någon allvarlig ogrässpridning från dessa kanter in i den övriga åkern, även om man måste vara observant på eventuell förekomst av en del besvärliga arter. Ogräsrika kanter gynnar även insekter och fåglar.

Genbanker har under senare tid byggts upp på ett flertal platser runt om i världen i och med insikten om värdet av genetisk variation hos växter. I Sverige finns den Nordiska genbanken (NGB) (se sid 14). Dess främsta uppgift är att bevara den genetiska variationen hos nordiska kulturväxter, där även åkergräsen kommer in i bilden.

Värder för allmogeåkrar

Det är mest naturligt om allmogeåkrar anläggs och sköts av lantbrukare. De har kunskaperna, maskinerna och markerna. Den enskilde brukaren kan ha sin allmogeåker i form av en besprutningsfri zon eller som kombinerad viltåker/allmogeåker.

Mycket artbevarande är beroende av privata initiativ. Medvetandet om att man har hotade arter växande på sina marker gör ofta att brukaren blir intresserad och försöker skapa goda villkor så att de kan fortleva. Men även den som inte har "egna" ogräs eller åkermark kan göra en insats. Genom att odla växter i den egna trädgårdstäppan kan missgynnade arter erbjudas möjligheter till fortsatt existens.

Botaniska trädgårdar och andra institutioner har under senare år visat ett ökat intresse för bevarande av utrotningshotade växter. Odlingar i dessa miljöer kan också fylla en viktig pedagogisk funktion.

Kommunerna har ofta friluftsanläggningar avsedda för rekreation. Där kan även bevarandet av åkergrärs komma

in genom odling av allmogeåkrar där man kan visa hur en mer ålderdomlig åker med stort ogräsinslag kan se ut. Även skolor kan vara lämpliga för allmogeåkrar som dels kan användas i undervisningen på olika sätt, men även utgöra ett stimulerande inslag i skolmiljön.

Hembygdsföreningarna har som uppgift att bevara byggnader och föremål som speglar livet i gången tid. Ofta har man tyvärr inte resurser att visa föremålets användning på ett realistiskt sätt. Ett förbisett område är växterna som följt människan och hur de använts på skilda sätt, som livsmedel, kläder, byggnadsmaterial och redskap.

Vägmiljön ger stora möjligheter för att hjälpa till att bevara åkergräs, eller skapa artrika gräsmarker. Här är det kornvallmo som glöder längs en gotländsk vägkant.

Olika typer av vägmiljöer, som stora cirkulationsplatser, pafarter, infarter till städer eller vägar med stora vägsländer, lämpar sig mycket väl för anläggning av allmogeåkrar. Det kan antingen gälla mer långsiktigt, eller som en blomrik övergångsperiod till en mindre skötselkrävande blomsteräng eller gräsmark.

På samma sätt som utefter vägarna finns det i stadsmiljön många platser som lämpar sig för odling av åkerogräs. Det kan vara som allmogeåkrar, eller renar blomster-åkrar utan någon gröda, och där man fritt kan blanda in olika arter och färger. Här är skönheten viktigast, medan bevarandefrågorna kommer i andra hand.

Författaren

Roger Svensson är biolog och forskningsledare vid Databanken för hotade arter i Uppsala och arbetar med floravårdsfrågor i jordbrukslandskapet. Adress: SLU, Databanken för hotade arter, Box 7072, 750 07 Uppsala.

Litteratur

- Databanken för hotade arter och Naturvårdsverket 1991. *Hotade växter i Sverige 1990. SBT-redaktionen Lund.*
- Fogelfors, H. 1979. *Floraförändringar i odlingslandskapet. Åkermark.* Rapport 5, Inst. f. ekologi och miljövård, SLU, Uppsala.
- Svensson, R., Wigren-Svensson, M. Ingelög, T. 1993. *Hotade åkergräs. Biologi och bevarande i allmogeåkrar.* Databanken för hotade arter. Uppsala.

Blommande åkrar i Gårdshults museijordbruks

av Krister Larsson och Gunilla Simonsson

I södra Hallands skogsbygder, två mil öster om Halmstad, ligger naturreservatet Gårdshult med ett småkaligt kulturlandskap. På inägorna bedrivs här ett museijordbruk med fyra mindre åkrar, fem hektar slätterängar och 25 hektar betade lövhagmarker för att visa hur markerna hävdades i det gamla bondelandskapet och för att bevara kulturlandskapets växter och djur. Museijordbruket drivs i samarbete mellan Västkuststiftelsen, som äger marken, och länsstyrelsen (naturvård och kulturmiljövård). Den äldsta detaljkartan över Gårdshult gjordes 1844-57 inför laga skifte (se kartöverlägg). Byn bestod då av sex gårdar som tillsammans brukade ett sextio-tal mindre åkrar som låg omgivna av slätterängar. Åkrarnas areal var sju hektar medan byns ängsmark utgjorde nästan 150 hektar, där huvuddelen var slätterkärr på utmarken.

De fyra åkrar som odlas idag ligger centralt i inägorna och omges av restaurerade slätterängar. På åkrarna odlas äldre lantsorter av säd och spänadslin tillsammans med hotade åkerogräs. Roger Svensson har genom WWF-projektet "Allmogeåkrar" varit till stor hjälp och bidragit med utsäde av ett flertal hotade åkerogräs samt äldre sor-

Historiskt kartöverlägg som visar hur Gårdshults inägor såg ut före laga skifte 1858. Mosaiken med slätterängar och många oregelbundna åkrar är typisk för den halländska skogsbygdens byar vid denna tid.

Klätt var, tillsammans med råglosta och blåklint, en karaktärsväxt för åkrar med höstråg fram till början av 1900-talet men har därefter försunnit. Klätt och råglosta kan, till skillnad från blåklinten, inte leva kvar som frön i jorden någon längre tid och kan därför heller inte blomma upp spontant igen på en gammal växtplats om det blir gynnsamma förhållanden i framtiden.

Linsnärjan saknar blad och rot och lever som parasit på spänadslinet. Den bleka, klorofyllfria växten snärjer in sig bland linstråna och hämtar all sin näring från dessa. På bilden ses också de små runda blomsamlingarna. Snärjans frön klarar inte att överleva i jorden utan måste följa med linfröna ut på åkern vid sådden. När bättre metoder att rensa utsädet utvecklades försvann linsnärjan därför från linåkrarna.

Kärvar med vårråg står på torv på en av de små åkrarna. Rågen är en äldre lantsort från Od i Västergötland

ters säd och spånadslin. Fröer av åkerogräs har även samlats in på olika håll i Halland, exempelvis den akut hotade åkerskallran som i senare tid bara har setts på en handfull ställen i Sverige. För drygt tio år sedan fanns den kvar på Väröhalvön i mellersta Halland på en åker där råg till tak-halm odlades, men odlingen har upphörde för drygt tio år sedan och åkerskallran försvann. Strax innan den försvann samlade botanisten Kjell Georgson in frön som vi sådde ut i åkrarna i Gårdshult och här lever de sista halländska åkerskallrorna ännu kvar.

Brukandet av åkrarna sker med jordfräs, sådden sker för hand och grödorna skördas med lie eller, om det är glest mellan stråna, genom att repa av axen. Sådden sker i månadsskiftet april-maj på den nyfrästa jorden och sedan myllas säd, lin och ogräs ner genom att åkrarna fräses ytterligare en gång efter sådd, men åkrarna vältas inte. Alla ogräsfrön sås samtidigt med såden utom frön av vallmo

som gror bäst om de sås direkt på jorden efter sista fräsningen. Många äldre åkerogräs som saknas i dagens jordbrukslandskap klarar inte att etablera en fröbank som gör att de kan leva kvar i åkrarna på egen hand, utan de måste sås ut varje år tillsammans med säd och lin. De åkerogräs som bäst klarar att leva kvar från år till år med frön i åkrarna i Gårdshult är kalvnos, blåklint och åkersyska, samt i viss utsträckning även åkerskallra medan övriga måste sås ut på nytt i stort sett varje år. Så länge såden slagtröskades, effektiva redskap att rensa bort ogräsfrön saknades och bönderna sparade sitt eget utsäde till nästa års sådd följdé fröna av många åkerogräs med utsädet ut på åkern igen vid nästa sådd. När denna cirkel bröts och bättre metoder att rensa bort ogräsen utvecklades var det många åkerogräs som snabbt försvann och vissa utrotades helt från Sverige. Och när bekämpningsmedlen infördes så försvann även många ogräs som kan leva kvar med frön i jorden.

Varje gröda har sina specialiserade åkerogräs och på åkern med spånadslin i Gårdshult kan man åter se ogräsen lindådra, linsnärrja, linrepe och limmåra som försvann helt från Sverige under första halvan av 1900-talet. I höstrågen trivs klätt, åkerskallra och råglostā bäst medan exempelvis spikvallmo, åkersyska, kalvnos och åkerkul-la växer i både höst- och vårsådda grödor. I Gårdshult har vi provat att så in ett stort antal olika åkerogräs för att se vilka som trivs bäst på de kalkfattiga moränjordarna och i det fuktiga västsvenska klimatet. Exempel på arter som inte verkar trivas här är åkermadd, åkerrunkel, korndådra och sminkrot. I samband med skörden varje år samlar vi också in frön av åkerogräs till nästa års sådd, och dessa liksom utsädet av säd och lin förvaras över vintern på luftig och torr plats inomhus.

Åkersyskan kan leva kvar långe i magra åkrar bara det inte sprids bekämpningsmedel mot ogräs.

Den akut hotade åkerskallran har fått en fristad i Gårdshults åkrar. För drygt tio år sedan, strax innan den försvann från sista lokalén i Halland, samlades frön av arten in och såddes ut i Gårdshult.

FOLK - OG HVILKE FORTÆLLINGER!

Anmeldelse af "Folk og Fortællinger fra Det Tabte Land", bind 1: Jylland

af Søren Espersen, fotos fra bogen

Jeg har det privilegium ganske ofte at køre igennem det danske landskab. Tiden er min egen. Det giver frihed til at undersøge de mere aparte og menneskeskabte fysiske træk i landskabet: grusgraven med dens lagdelinger, en gammel tørvegrav under tilgroning eller de mange pandekageflade landskaber omkranset og gennemskåret af retlinjede kanaler. Kort-freaks har det på samme måde: en kontur af en sø, et fladt landskab med lavbundssignatur og små retvinklede blå sører, en dæmning ud mod havet. Alle tegn siger, at her er sket noget: grusgravning, tørveudvinding, landvinding. Men hvad er historien bag? Hvornår skete det? Hvem stod bag og hvorfor? Ofte stillede spørgsmål i et alt for dårligt formidlet kulturlandskab.

Nu er journalisten og forfatteren Kjeld Hansen endnu engang kommet os til hjælp. Den opmærksomme læser af Lommen vil huske anmeldelsen af "Det tabte land - den store fortælling om magten over det danske landskab", der blev bragt i Lommen nr. 42. Nu er efterfølgeren kommet. En minutiøs gennemgang af samtlige landviningsprojekter i Jylland inkl. en gennemgang af de områ-

der, der senere er blevet genoprettet, og af de helt nyanlagte sører. Senere følger resten af Danmark.

Kjeld Hansen har besøgt samtlige de 361 sører med et vandareal på over 10 ha., der er blevet afvandet i løbet af de sidste 400 år, heraf 183 i Jylland. Han har gravet i gamle arkiver, fundet fotos frem, dokumenteret de lokale politiske rævekager og svindelnumre, der skulle få lokale landmænd til at gå med i projekterne, og ikke mindst talt med et utal af personer, der selv var til stede, var involveret eller blot erindrer sig landskaberne, som de så ud før og efter. Resultatet er blevet en hidtil uset brugsbog, som man, uanset dens vægt på små tre kg. i A4-format, næsten tvinges til at have med i bilen næste gang turen går til Jylland. Heldigvis har Kjeld Hansen taget højde for vægtproblemet: hele bogen er lagt ud på internettet og kan downloades så for så på www.dettabteland.dk.

Et enkelt eksempel er samtidig en lille appetitvækker til Årsmødet 2013:

Filsø nordvest for Varde var oprindeligt landets næststørste sø på ca. 2000 ha. Afvandingen startede 1852. Sidste etape blev fuldført 1951. Tilbage var blot en lille sø på 45 ha.

Afvandingen af Filsø blev en af de mest dramatiske afvandingssager med til tider nærmest krigslignende tilstande mellem ude fra kommende investorer og lokale bønder. De havde oprindeligt støttet projektet, men følte sig snydt, da det viste sig at deres andele af de indvundne jorder stort set var værdiløse. Siden fulgte dårlig økonomi, der nær havde ført til en opgivelse af hele det afvandede areal. 2. verdenskrig og et kraftigt statstilskud gjorde det muligt at forbedre afvandingen i en sådan grad, at Danmarks næststørste sø stort set forsvandt til fordel for kornavl i næsten "sovjetiske" dimensioner. Men planerne vakte voldsom modstand, både fra de omkringboende bønder, fra naturfredningsfolket og jagtorganisationerne. Med dygtig manipulation lykkedes det Hedeselskabet og godsejerne at splitte modstanderne. Selv Naturfredningsforeningen lod sig føre bag lyset og havde ikke styrke til at sætte sig imod.

Filsø blev 2011 solgt til Aage V. Jensens Naturfond, der er ved at udarbejde planer for søens genopretning. På årsmødet 2013 vil vi køre gennem området og høre om planerne. De utålmodige, der ikke kan vente, kan læse om forhistorien her: <http://www.dettabteland.dk/sydjylland/filsøe.pdf>

Bogen rummer glimrende detailkort over hvert enkelt område før og efter inddæmning og afvanding, men desværre ingen oversigtskort. Man er nødsaget til at have Topografisk Atlas 1:100.000 ved hånden.

Kjeld Hansen har ikke ændret sit historiesyn, eller rettere: manglende historiesyn, fra sin første bog: Datidens handlinger vurderes ud fra et nutidigt værdisæt uanset at landvinningssagen havde et stort set enigt Folketing og folk bag sig. Selv Danmarks Naturfredningsforening!

Vi kan alle beklage, at man gik så hårdt og systematisk til værks. Spørgsmålet er nu: skal vi alle om 100 år beklage, at man går så hårdt og systematisk til værks med genopretningen? Skal alle sører og vige partout føres tilbage til tilstanden før inddæmningen? Vil vi ikke kunne få mindst lige så stor eller måske større værdier ved at konvertere en del af de afvandede landbrugsarealer til enge med høslet, afgræsning og en alsidig biodiversitet? Engene er også en naturtype, der har været i hastig tilbagegang. Engfuglene og en lang række af engenes planter som f. eks. engblomme / smörbolla / ballblom er stærkt trængt. Fremover vil engene kunne blive værdifulde produktionslandskaber, ikke mindst set i relation til klimaproblematikken. Danmark importerer årligt 12 mio. kg. oksekød, hvoraf meget kommer fra tidligere regnskovsarealer i Brasilien eller fra kvælstofbelastede områder i Nordtyskland og Holland. Denne import kunne erstattes 2½ gang eller

mere, hvis de lysåbne og plejekrævende danske enge, overdrov o.lign. systematisk blev anvendt til kød- og mælkeproduktion.

Uanset bogens mangler er den en gave til alle, der elsker at færdes i kulturlandskabet. Den tematiske og dybtgående behandling af det inddæmmede kulturlandskab fortjener efterfølgere på andre områder: skovenes historie, gærernes historie, råstofgravenes historie. Enkelte mere generelle værker findes allerede, men den mere systematiske og detaljerede gennemgang af landets menneskeskabte kulturelementer, der for alvor bringer historien og historierne ind i landskabet, mangle i det store og hele. Her ligger en storstået opgave for ikke bare Danmarks men for alle de nordiske landes mange lokalhistoriske sammenslutninger.

Bogen på 832 sider kan bestilles på www.dettabteland.dk. Den koster 589 dkk. inkl. porto.

Sikker Hansen

af Bjørn Petersen

Alle danske kender Sikker Hansens kunst. Ikke alle ved at det er ham, og at han hed Aage til fornavn, men tusindvis plakater og småtryk hænger i venteværelser, kontorer og hjem overalt i Danmark, og flere af hans varemærkebilleder er blevet stående som enkle og stærke ikoner. Blandt andet Davre-pigerne her, der i mange år prydede FDBs (COOPS) poser med havregryn, og stadig sælges som plakat.

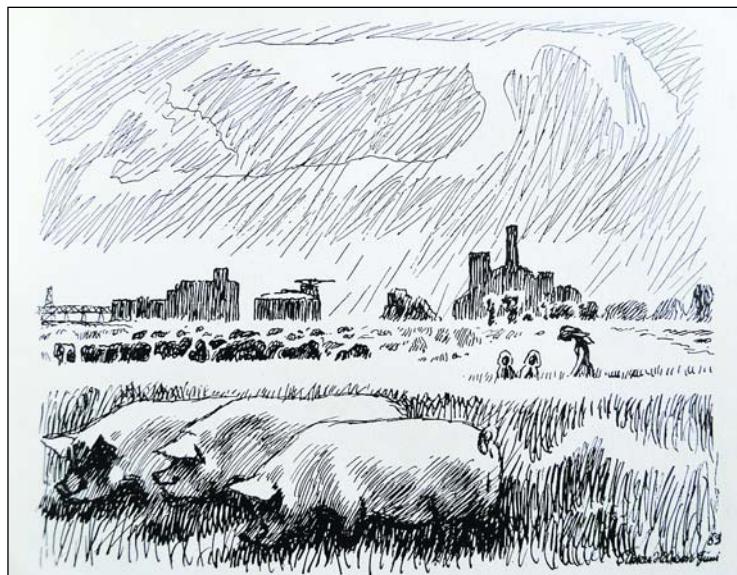
For os lidt ældre er 'Sikker Hansen' et velkendt begreb, der borger for kvalitet og enkel stiliseret skønhed. Altid umiddelbart genkendelig ved første blik på de grafiske mesterværkers sikre og personlige stil.

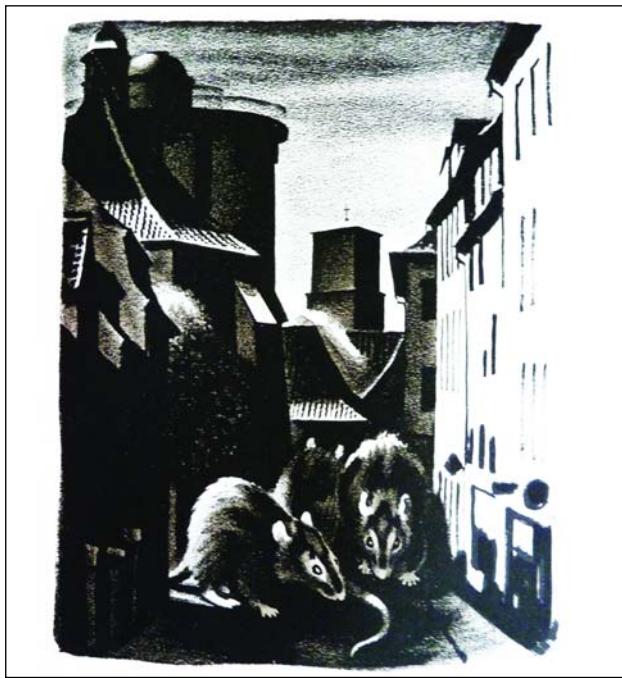
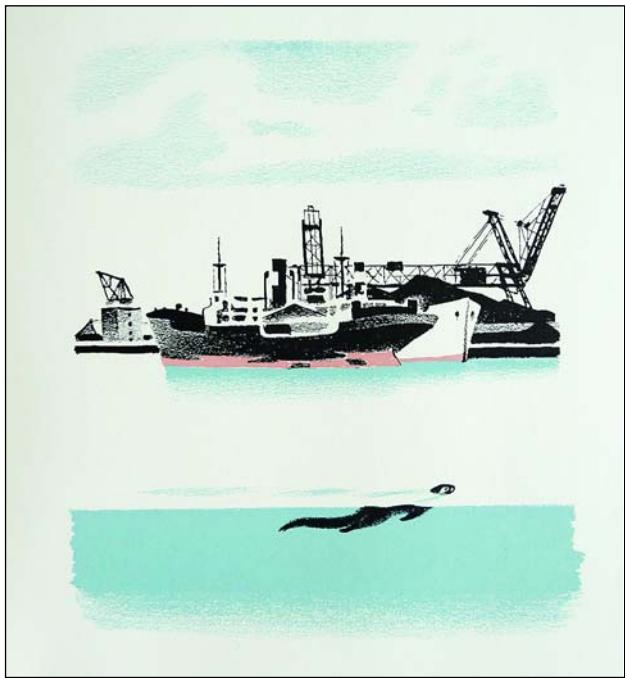
I sin levetid (1897-1955) var han umådelig kendt og elsket. Både for sine kunstneriske kvaliteter, og fordi han -helt bevidst- valgte medier og genrer med stor folkelig udbredelse. Sikker Hansen var kunstnerisk rodfæstet i det voksende velfærdssamfund, og han bidrog ørligt og beskeden til dets udvikling med sine virtuose plakater, monumentale udsmykninger, dybt indlevede bogillustrationer og -omslag; og ikke mindst de berømte teknisk og kunstnerisk banebrydende farvetryk i avistillægget Politikens Magasin.

Sikker Hansen var enormt produktiv, og trods den store genkendelighed også meget variert i både motiver, teknikker og medier. Så selvom alle kender noget af ham, kender få eller ingen alt.

Her i Lommen præsenterer vi kun ganske lidt kunst. Og fokuserer på kulturlandskab. Men nu, mere end 50 år efter Sikker Hansens for tidlige bortgang, burde "nogen" udgive et stort pragtværk om hans kunst og dens samspil med en bemærkelsesværdig epoke i Nordens moderne historie.

I 1955 opfедede Københavns kommune stadig ca 1000 svin på madaffald fra hospitaler og institutioner. I 2012 har Danmark et kolossalt madspild, der bliver til affaldsproblemer.

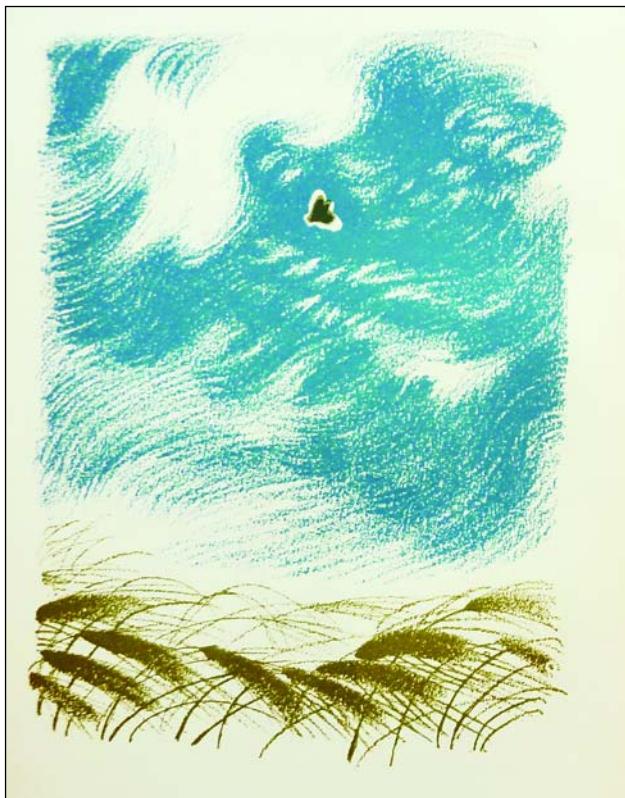

SH var en mester i raffineret koloristisk forenkling. Få og sparsomme virkemidler med stor virkning.

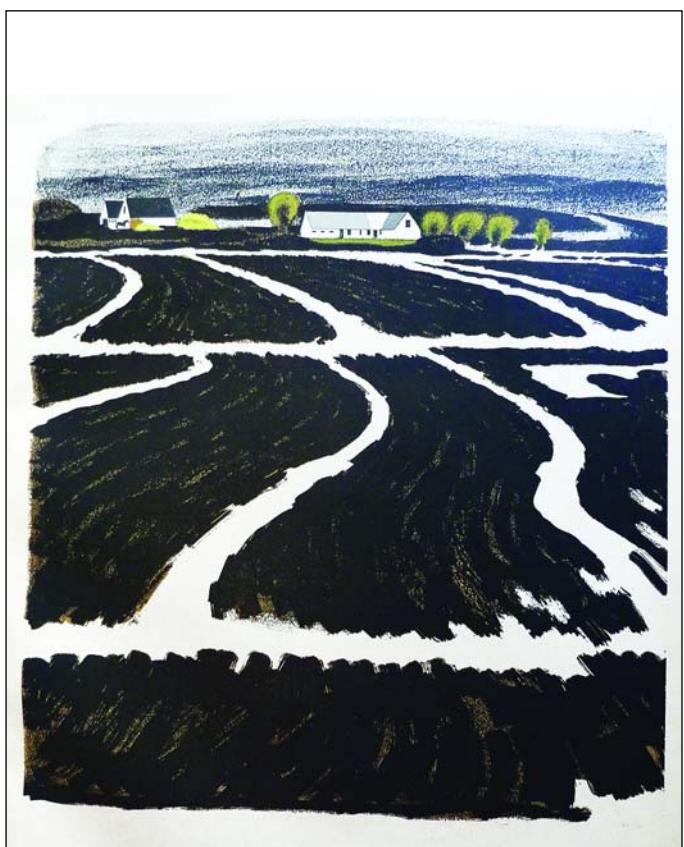
Det fremgår af Hans Hvass' stadigvæk interessante tekster at der så sent som i 1930erne levede vilde oddere i Københavns havn. I vor tid er de næsten uddøde fra hele Sjælland, men forsøges genudsat. (Byens dyreliv)

Fugle og dyr fylder meget i SHs oevre. Flere bøger fyldt med både fine dyreportrætter og poetisk finurlige situationer; altid udført med den yderste æstetiske omhu.

Disse forvoksede rotter i indre København er et lidt atypisk eksempel: Normalt er Sikker samvittighedsfuld med realismens vandmærke gennem al stilisering. Rotten er menneskets trofaste følgesvend - og har alle nætter levet højt på vores korndyrkning. (Byens dyreliv)

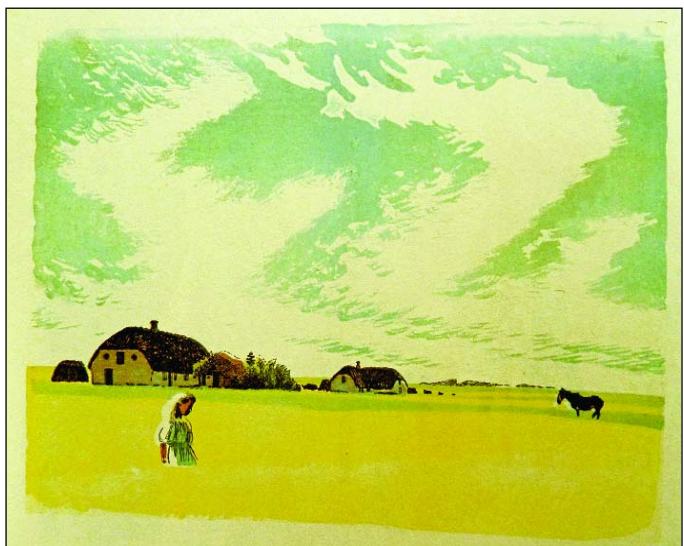
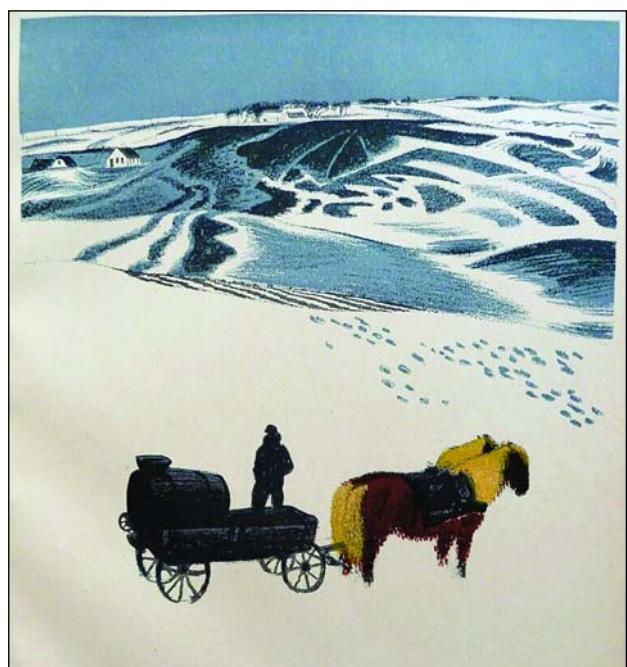
Det er karakteristisk at dyrene meget ofte fylder meget lidt i billedet, som domineres af huse, kraner, mennesker, sne, ager eller andre vedkommende omgivelser. Ganske realistisk: Hvor tit møder vi vilde dyr og fugle ansigt til ansigt?

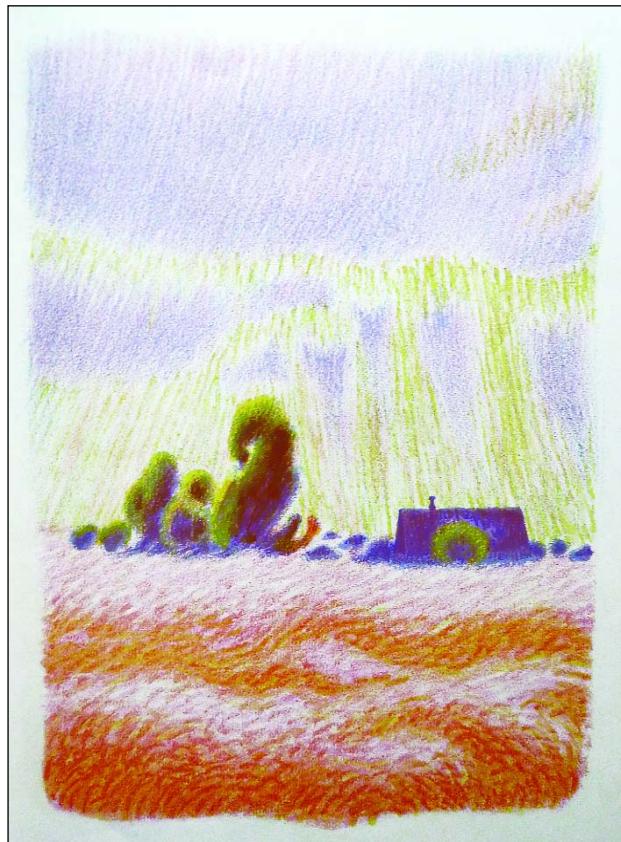
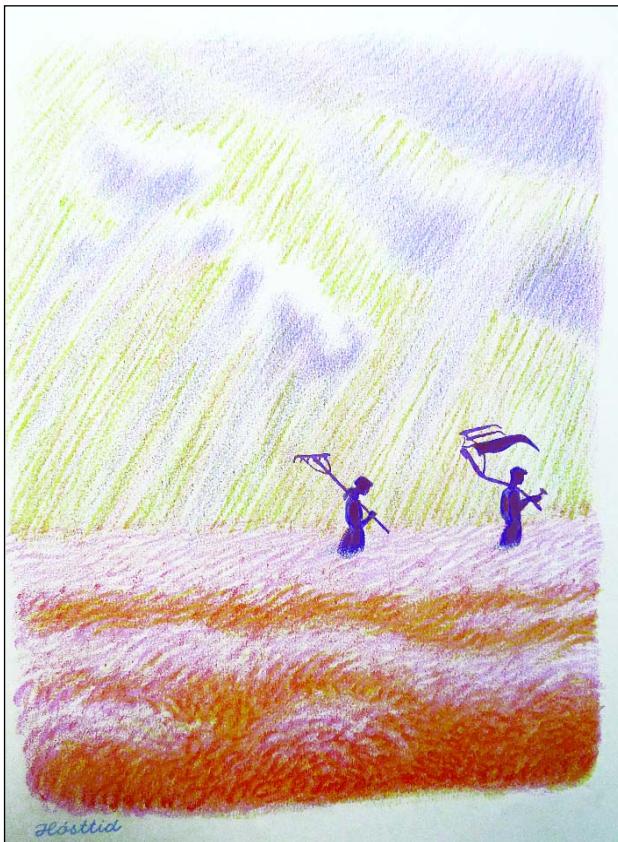
Mange af værkerne blev skabt direkte til Dagbladet Politikens magasin, som hver uge bragte original grafisk og litterær kunst til masserne. En ny, dengang meget moderne trykkerimaskine gav helt nye muligheder, som Sikker Hansen var med til at udvikle håndværksmæssigt og udforske kunstnerisk.

Utallige tryk udkom, og i en tid fattigere på billede end vor, havde de en betydning og værdi, som er svær at forstå for os postmoderne superbrugere af reproduktioner, digitalfotos og fladskærme. Man klippede ud, hang op, gemte og samlede. At billedeblev elsket så højt er nu stadig forståeligt: Fin og dristig kunst med dyb indlevelse i motiverne - her nogle vinterlige agre i tøsne og smeltevand.

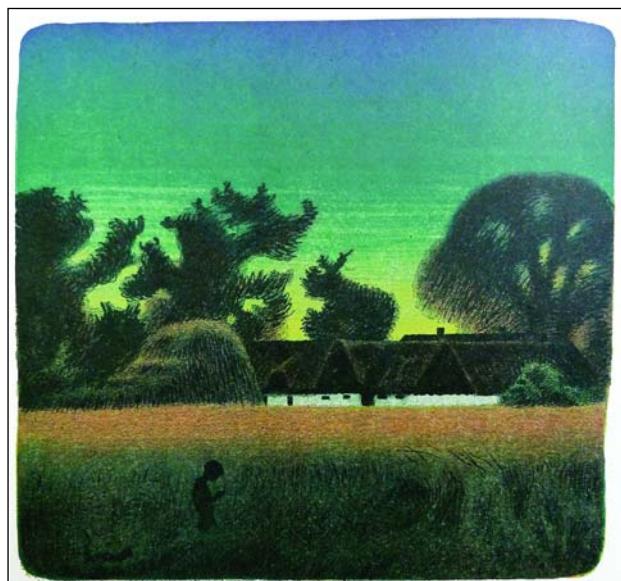
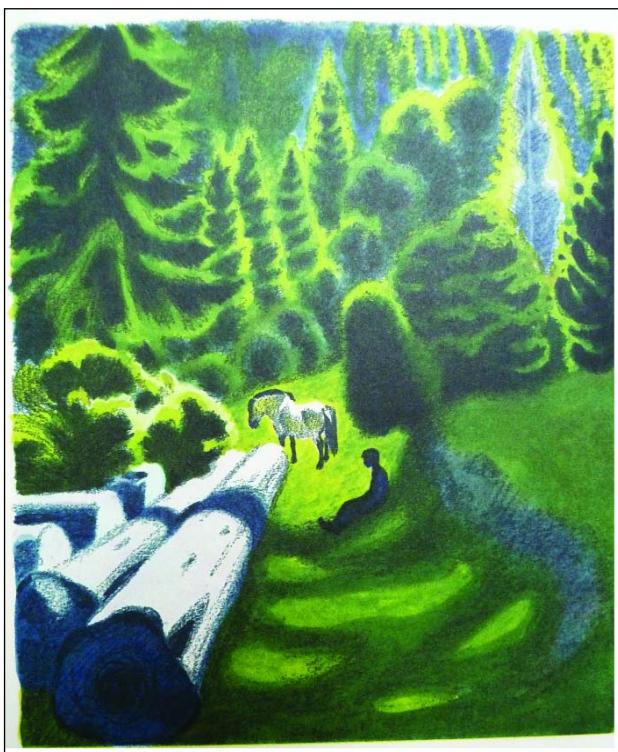
Og en ajlevogn i sneklædte bakker. .... Ikke godt for åernes vandkvalitet....

Alle billeder gengivet med generøs tilladelse fra Ida Lund, den mørke Davre-pige.

Sikker Hansens billeder giver tit stærke stemningsindtryk. Med få, sikkert valgte midler rammer de lige ind i hjertet, i hvert fald på os halvgamlinge, der længselsfuldt mindes et smukkere, mindre industrialiseret dansk bondeland.

Billederne på siden 36 er fra Politikens magasin. Andre gode kilde: Stregtegninger i "Det Danske Aar" og 7-farvetryk i "Lyse Sommerdage" (ovan).

"Byens dyreliv" Hans Hvass og Sikker Hansen J. H. Schultz forlag 1940.

Hans Hvass "Dyrene derude" 68 tegninger af Sikker Hansen 2. opdag i ny udgave; Chr Erichsens Forlag 1964

Hans Hvass: "Sikker Hansen og dyrene" J. H. Schultz forlag 1956

Tegninger fra Magasinet, Sikker Hansen 1. samling

Redigeret af Jens Peder Agger, Bogfabrikken 2007

At Sikker Hansen også havde sans for det nordiske kulturlandskab i skov, ses her i en illustration til "Broen" af Helge Dahlberg.

En historisk middag med emmer, rug og byg

af Bjørn Petersen

Der er kommet en dejlig kogebog med opskrifter fra stenalder til middelalder, bygget på solid arkæologisk, historisk og gastronomisk viden og afprøvede opskrifter. Bearbejdet så de kan forstås og tilberedes af moderne læsere, men baseret på dyb respekt for den bedste viden om hvilke ingredienser, remedier og metoder, der har været tilgængelige i forskellige tidsperioder.

Nogle af opskrifterne er oversættelser af egentlige nedskrifter; fx fra det antikke Romerrige. Andre er gode bud, baseret på arkæologisk evidens, som fx arkæologiske stengeskorper, plantefund og dyrekogler.

Nogle er meget enkle; andre komplicerede. Der er lidt for enhver smag og pengepung, og bogen er smukt sat op, og indledes med et kortfattet vue over hovedpunkter i madens historie i Europa. Opsziftsnittene er opdelt efter årstider, og hver opskrift er markeret med et symbol for sin tidsperiode.

Jeg har fået lov til at citere lidt - og sammensat en menu med et godt indslag af spiselige græsfrø og et enkelt agerukrutt. Ja, og æbler.... Egentlig skulle der have været serveret øl til, men opskriften fylder meget, så jeg har valgt en enkel og lækker mjød, hvor der dog desværre ikke indgår cerealier.

En kulinarisk rejse gennem tiderne

Sabine Karg, Regula Steinhauser-Zimmermann og Irmgard Bauer

ISBN 978 87 993 3012 6

(Udgivet på dansk, tysk og engelsk og som e-bog på alle 3 sprog. Kan bestilles fra <http://communicatingculture.dk/> for kr 199 / 25 € + forsendelse)

Fladbrød med fedt

2 kopper fuldkornsmel (byg, hvede eller emmer)

Lidt vand

2 spsk fedt eller smør

Melet røres med vand og fedtstof og æltes godt. Dejen formes til et eller flere flade brød. En bagplade af ler ophedes over bål og lægges derefter på trækulsgløder. Brødet/brødene lægges på den smurte bageplade og dækkes med varm aske. Efter ca 10 minutter er fladbrødene færdige. Kan også bages i ovn ved 200° C.

Har man anti-vegetarer til bords, kan man supplere med fx Skinkekød i øl:

800 g skinkekød i tern

2 løg, hakket

2 spsk fedt

½ hvidkålshoved

salt

3 kopper øl

1 kop rugkerner (udelades, hvis man også serverer rugotto)

Fedtet varmes op i en stegegryde. Løg og skinkekød brunes deri, og salt tilsettes. Så tilsettes og dampes hvidkålen. Nu hældes øl ved, og retten koges ca 1 time i alt. Efter 40 minutter tilsettes rugkernerne (kan udelades) og koges med de sidste 20 minutter.

Rugotto

1 kop spirede rugkerner

1 løg, hakket

2 spsk fedt

3 kopper vand

salt

1 bundt mark-arve (*Arenaria serpyllifolia*) (kan evt. erstattes med fuglegræs (*Stellaria media*) eller lignende åkerogræs. Rugkernerne sættes i blød i vand i nogle timer. Lad dem dryppe af. Så lægges de på et fugtigt klæde, indtil kernerne efter nogle dage begynder at spire. Stænkes jævnligt med vand. Rugkerner og løg svitses let i fedtstoffet. Vandet røres i og salt tilsettes. Lad retten småkoge i 20 minutter, indtil vandet er kogt væk. Hakket mark-arve røres i retten før servering. Kan spises varm eller kold.

Bygbudding med frugtgele

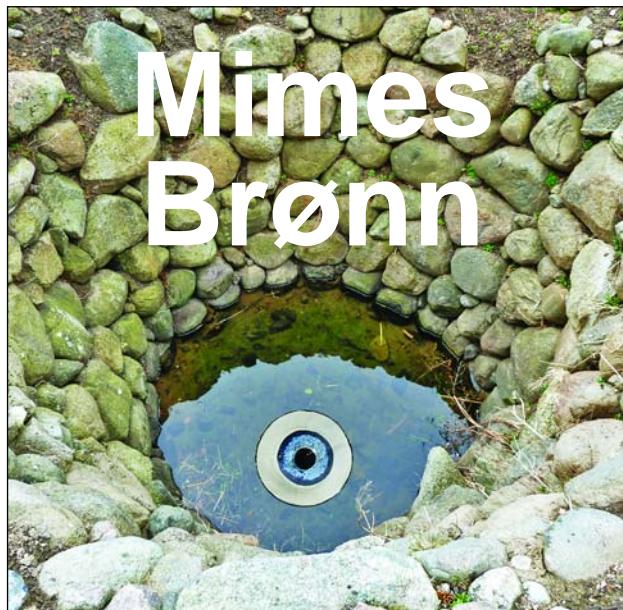
100 g valset byg
 50 g gulerødder
 225 g æbler
 3 æg
 1 spsk honning
 4,5 dl vand
 evt 2 myntekviste
 1 spsk fedt eller smør
 4-6 spsk vildæble-, kvæde- eller ribsgеле
 1,5 dl piskefløde, flødeost eller yoghurt
 (brug evt tykmælk)

Gulerødder og æbler skrælles og hakkes groft. Koges op sammen med valset byg, vand og honning. Lad det simre i 20-30 minutter. Mynte til-sættes efter smag. Blandingen pureres. De sammenpiskede æg vendes deri. Det hele hældes i en smurt buddingform, som dækkes med et låg eller folie. Bges i vandbad i 45-50 minuter, indtil massen er fast. Buddingen vendes ud på en tallerken. Serveres sammen med den opvarmede frugtgele og fløde.

Mjød

7 kopper vand
 3 kopper honning
 Lidt revet vildæble eller 5 porseblade
 1½ kop tranebær

Vendet opvarmes til ca 40° C, og honningen opløses deri. Hældes over i en stentøjskrukke. Så til-sættes revet vildæble eller porseblade samt bær. Krukken dækkes til med gaze. Lad væsken gøre ved stuetemperatur (mindst 20° C) i 2-4 uger. Skummet, der dannes på overfladen, fjernes dagligt, og der røres godt rundt i væsken. Så snart gæringen er stærkt aftaget, er mjøden drikkeklar. (evt. hældes det klare fra bundfaldet nogle gange, indtil mjøden er pænt klar).

OBS: Ingen nye spørgsmål denne gang. Men lidt opfølging på tidligere disput om æbler og æblesorter.

Jag skulle rekommendera de som tvivlar på 'Åkerö' på bilden (i Lommen 46 s. 38) att komma på en äppelbestämning i Mälardalen nästa höst. Det dyker hela tiden upp olika varianter med mycket stor variation. Den vita typen som nämns i det andra svaret tycker jag har lite svagare 'Åkerö'-smak och är lite sämre alltså. Men den finns och det finns som sagt strimmiga varianter också.

När det gäller sport -- röda färgvarianter har jag tagit intryck av Björn Aldén som menar att de skall tas upp

Mime eier en vannkilde som kalles Mimes brønn. Vannet virker sånn at den som drikker av det blir litt klokere for hver gang. Mime forlanger at Odin får smake på vannet hvis han gir fra seg det ene øyet.

Uten å nøle gir Odin fra seg øyet og får dermed drikke av vannet så mye han vil.

Mimes brønn ligger ved roten av det store verdenstreet Yggdrasil.

Nornene(gudinnene Urd, Verdande og Skuld) som bor ved brønnen har fått i oppgave å dynke trestammen med vann fra brønnen for at treet ikke skal tørke ut.

For den dagen treet råtnar opp eller felles, går hele verden under.

som egna sorter.

Tråkigt att behöva rätta till ännu ett fakta. Men det finns inga äpplen i Bibeln och inte heller i Koranen. Det beror på att äpplen var okända där och har aldrig odlats där! Äpplena kommer från Kazachstan. I Medelhavsländerna finns dock granatäpple som är mycket välkänd och uppskattad frukt.

Ordet äpple finns inte med i de moderna översättningarna av Bibeln och Koranen. Det står om frukt men inte om äpplen någonstans.

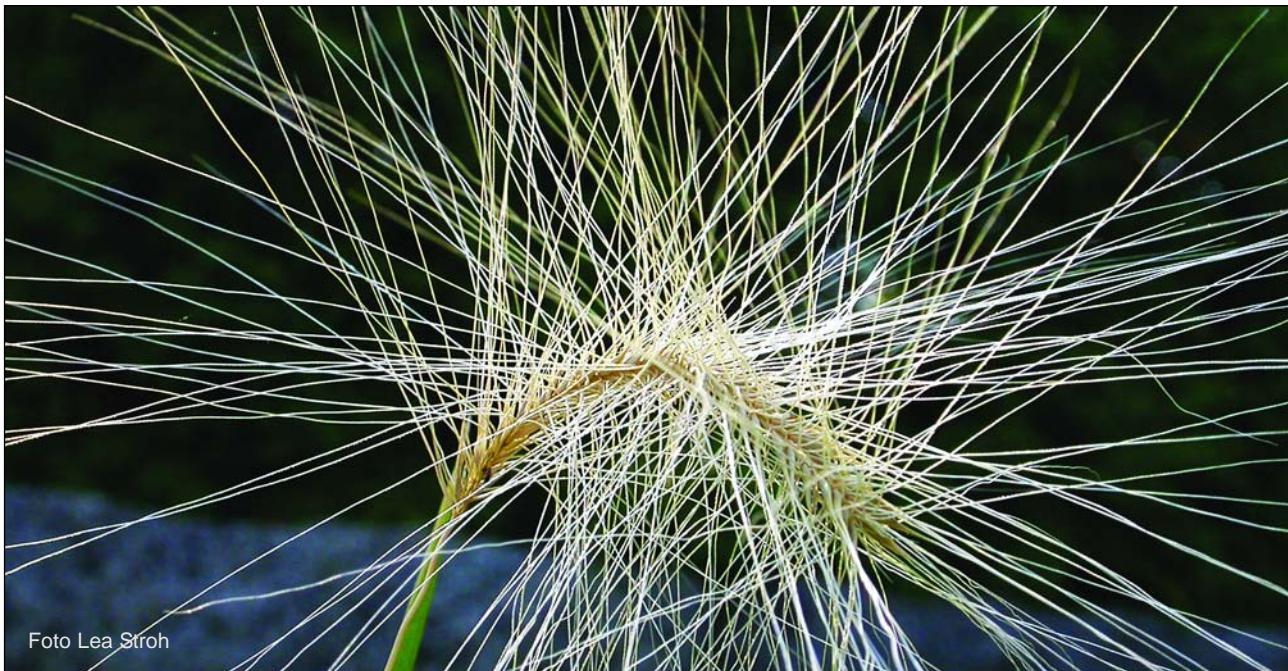
Bästa hälsningar Mattias

NORDISKA KULTURLANDSKAPSFÖRBUNDET

Lommens navn har rødder i kulturlandskabet: "Lomme" er et svensk navn for planten Capsella bursa-pastoris som på dansk hedder Hyrdetaske (herdeväcka); på norsk Gjetertaske. Ligesom hyrdens lomme, rummer Lommen forskelligt nyttigt. Snarere information og inspiration end knive, proviant og fløjter.

Det seje skind af svømmefuglen Lom har været brugt til fine hatte og (hyrde-) tasker. Det gør vi ikke, men naturen er stadig en kilde til fantasi og virkelyst. På godt og ondt.

Bliv prøvemedlem af Nordens eneste forening med temaet kulturlandskab:

Nordisk KulturlandskabsForbund

Nordisk KulturlandskabsForbund ser sammenhængen mellem natur og kultur som en helhed. NKF øger kundskaben om kulturlandskabets værdier, blandt andet gennem Lommen, Nordisk Bygd og www.n-kf.org, samt seminarer, konferencer, årsmøder og ekskursioner. Mange af medlemmerne arbejder med jordbrug, forvaltning eller forskning, og vort kontaktnet spænder over både over landegrænser og kulturgrænser.

Årsavgift: Enskild: 250 DKK 300 SEK 275 NOK 30 €
Familj/ student: 100 kr/10 €
Institutioner: 500 kr/50 €

Institutionsavgift ger rätt till fem exemplar av samtliga publikationer under året.

Kampagnetilbud: Hele første medlemsår er gratis!

(Nordens kulturlandskaber har nemlig brug for mere støtte fra flere støttepersoner)

NORGE

Pål Morten Skollerud
+47 90 03 79 16
pms@skollerud.com

Giro 0533 07 03 603
Nordisk Kulturlandskapsförbund
v Pål Morten Skollerud

DANMARK

Søren Espersen
+45 27 35 71 12
tordenhuset@mail.dk

Giro 8 96 50 80
Nordisk Kulturlandskapsförbund
v Søren Espersen

FINLAND

Heidi Saaristo-Levin
+358 50 54 62 936
hsaaristolevin@gmail.com

Giro 800018-70845295
Nordisk Kulturlandskapsförbund
v Heidi Saaristo-Levin

SVERIGE

Mats Folkesson
+46 70 68 33 340
mats.folkesson@lansstyrelsen.se

Giro 77 52 09-0
Nordisk Kulturlandskapsförbund
v Olof Stroh

www.n-kf.org

LOMMEN 47, VÅR 2012

ISSN 1102-6553